

The Concept and Position of Disgorgement Damages in Contractual Liability: Challenges and Applications

Iraj Babaei

Associate Professor of Private Law,
Faculty of Law and Political Science,
Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Shobeir Azadbakht*

Ph.D. Candidate of Private Law, Faculty
of Law and Political Science, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

Extended Abstract

The observance of individuals' contractual rights by other members of society is a desirable goal that is sometimes not achieved. After a harmful act is committed and loss is inflicted upon the right-holder, they are placed in an unfavorable situation. This unpleasant situation causes the obligor to resort to the contractual civil liability system to assert his rights and claim damages.

The contractual liability system employs various mechanisms to safeguard the rights of claimants. Damages methods are categorized into two groups, Compensatory and non-compensatory damages,

* Corresponding Author: shobeir_azadbakht95@atu.ac.ir

How to Cite: Babaei, I. and Azadbakht, S. (2025). The Concept and Position of Disgorgement Damages in Contractual Liability: Challenges and Applications. *Private Law Research*, 14(52), 1 - 58. doi: [10.22054/jplr.2025.87374.2948](https://doi.org/10.22054/jplr.2025.87374.2948)

based on their underlying objectives. In determining the amount payable for compensatory damages, the primary focus is on compensating the aggrieved party for incurred losses. In contrast, non-compensatory damages center on factors such as the wrongdoer's bad faith or stripping the violator of unlawfully obtained benefits.

However, it is often stated in civil liability law that the customary and normal method of paying damages in contractual civil liability is to pay "Compensatory damages", i.e., expectation damages and reliance damages. However, the insistence on the traditional method of paying damages should not neglect the civil liability system from other methods. In this regard, the common law legal system has moved towards accepting other types of damages with the aim of depriving the infringer of benefits. Among these damages, which is the subject of this article, is the disgorgement damages.

Disgorgement damages - a form of non-compensatory damages and, in essence, a gain-based remedy - has drawn the attention of Iranian legal scholars due to its common law origins. In this context, several key questions arise concerning its justification within Iranian law:

- How can the concept and position of this legal remedy be analyzed among other damages?
- What are the challenges and applications of this mechanism within the civil liability system?

In addition, the fundamental question of why the traditional methods of paying damages and reaching a new and novel path of denying benefits resulting from infringement of rights still remain. In fact, the main question is why the American and English legal systems, along with the traditional methods of paying damages, have focused their attention and focus on denying benefits resulting from infringement of rights? What are the inadequacies and shortcomings of traditional methods that have forced common law scholars to break their habit and struggle to find the scope of application of disgorgement damages? Above this, what exactly are the functions and goals that

can be achieved by the new institution of disgorgement damages? These questions seem natural to lawyers of a system based on written law, such as Iranian law, because if an unjustifiable answer is reached, there will be no need to examine this institution in our country's legal system.

This study adopts an analytical-descriptive approach with a comparative perspective on the legal systems of the United States and England to address these questions. Ultimately, it appears that despite existing challenges, disgorgement of profits can serve as an exceptional and highly effective remedy in contractual liability.

In other words, given the long history and reliance of the civil liability system on compensatory damages, the introduction and consolidation of the aforementioned remedies will naturally face several challenges. In this type of damage, instead of paying attention to the amount of damage caused to the right holder, the amount of benefits gained by him is considered. In fact, the acceptance of this institution causes the view of the compensation system in compulsory and contractual civil liability to shift from focusing solely on the injured party and, in this way, to also address the situation of the violator.

If the main goal of compensatory damages is to create the maximum indifference between the situation before and after the injured party (after the occurrence of the harmful event), the goal of disgorgement damages is to create this indifference in the situation of the violator. Naturally, this approach to damages requires justification.

In fact, Challenges such as the uncertainty of commercial contracts, the principle of full compensation, the obligation to deal with the damage, the adequacy of compensatory damages, and the lack of attention to the skill and effort of the infringer reinforce the tendency to reject and recognize the aforementioned institution.

However, it seems that, first, all the challenges mentioned are weak in terms of their basis and cannot seriously challenge the acceptance of disgorgement damages; second, disgorgement damages has

undeniable benefits (such as helping to achieve the goals of civil liability, etc.); and third, disgorgement damages does not seek to replace and be placed in the presence of other damages, but rather the main purpose of this remedy is to fill the gaps in the traditional and customary methods of paying damages.

More precisely, the disgorgement damages will play a certain role during the other existing remedies and in cases of their inefficiency. The result is that, at least from a theoretical perspective, there is no significant obstacle to the entry and recognition of disclaimers of interest in the civil liability system.

Keywords: Compensatory; Non-compensatory damages; Account of profits; Unjust enrichment by subtraction; Principle of full compensation.

مفهوم و جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی؛ چالش‌ها و کاربردها

دانشیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران

ایرج بابایی

دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (ره)، تهران، ایران

شیر آزادبخت *

چکیده

نظام پرداخت خسارات در مسئولیت مدنی قراردادی برای صیانت از حقوق صاحبان حق از شیوه‌های مختلفی بهره می‌برد. شیوه‌های پرداخت خسارت براساس اهدافی که دنبال می‌کنند در دو گروه خسارات ترمیمی و غیر ترمیمی قرار می‌گیرند. برای تعیین میزان خسارت قابل پرداخت در خسارات ترمیمی، تکیه اصلی بر جبران زیان زیان‌دیده و در خسارات غیر ترمیمی تمرکز بر مسائلی نظیر سوء نیت عامل زیان یا محروم کردن ناقض از منافع نامشروع تحصیل شده است. ردّ منافع ناشی از نقض حق در زمره خسارات غیر ترمیمی است که با پیشینه کامن لایی خود توجه حقوق دانان ایرانی را به خود جلب کرده است. در همین راستا و برای توجیه پذیرش این نهاد در حقوق ایران، چند پرسش قابل طرح است: مفهوم و جایگاه این ضمانت اجرا در میان سایر ضمانت اجراها چگونه قابل تحلیل است؟ چالش‌ها و کاربردهای این نهاد در نظام مسئولیت مدنی چیست؟ در این نوشتار تلاش می‌شود که با رویکردی تحلیلی-توصیفی و با نگاهی تطبیقی به نظام‌های حقوقی آمریکا و انگلیس به این سؤالات پاسخ داده شود. در مجموع، به نظر می‌رسد که با وجود چالش‌های موجود بر سر راه این ضمانت اجرای نوین، ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند به عنوان یک ضمانت اجرای استثنایی در مسئولیت مدنی قراردادی بسیار کارآمد جلوه نماید.

کلیدواژه‌ها: احتساب منافع، اصل جبران کامل خسارات، خسارت ترمیمی، خسارت غیر ترمیمی، دارا شدن بلاجهت در معنای خاص.

مقدمه

رعایت حقوق قراردادی اشخاص از سوی سایر افراد جامعه مطلوبی است که گاه محقق نمی‌شود. پس از ارتکاب فعل زیان‌بار و تحمیل زیان به صاحب حق، وی در وضعیت ناخوشایندی قرار می‌گیرد. این وضعیت ناخوشایند باعث می‌شود که متعهدله برای احقاق حق و مطالبه خسارت دست به دامان نظام مسئولیت مدنی قراردادی شود.

واژه «خسارت» با معادل کامن‌لایی *Damage* به «کم شدن سرمایه بعد از معامله، زیان دیدن، ضرر کردن، آسیب دیدن، زیان، آسیب، ضرر»^۱ و «ضرر کردن، زیان بردن، زیانکاری، زیانمندی، زیان، ضرر»^۲ و با معادل کامن‌لایی *Damages* به «مبلغی که مجرم یا واردکننده آسیب به زیان‌دیده می‌پردازد»^۳ تعریف شده است. عبارت خسارت یا *Damages* از منظر لغوی در فرهنگ حقوقی بلک چنین تعریف شده است: «پولی که به‌عنوان ترمیم زیان یا جراحی [خسارت بدنی] توسط یک شخص مطالبه شده یا حکم به پرداخت آن صادر شده است».^۴ در اصطلاح حقوقی نیز، خسارت در دو مفهوم به کار رفته است: «۱. زبانی که کسی به مال دیگری برساند و ۲. تاوان یعنی مالی که فاعل زیان مالی به غیر باید بابت جبران به او بدهد».^۵ آنچه که در این نوشتار مدنظر است، معنای دوم خسارت است؛ یعنی، مبلغی که در ازای آن حق و منفعت نقض شده پرداخت می‌شود.^۶

خسارات، براساس هدفی که به دنبال آن هستند به دو گروه ترمیمی و غیرترمیمی تقسیم می‌شوند. باین حال، در حقوق مسئولیت مدنی، این عبارت زیاد به چشم می‌خورد که شیوه مرسوم و عادی پرداخت خسارت در مسئولیت مدنی قراردادی، پرداخت «خسارات

۱ انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن، جلد اول، چاپ ششم، (تهران: سخن، ۱۳۹۰)، ص. ۹۲۱.

۲ معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، چاپ دهم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۵)، ص. ۱۴۱۹.

۳ انوری، پیشین.

4 Garner, B. A., *Black's law dictionary*. (Thomson West, 2004), p. 1172.

۵ جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد سوم چاپ هفتم، (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۵)، ص. ۱۸۱۲.

6 Deakin, S. F., Adams, Z., & Markesinis, B., *Markesinis and Deakin's tort law*, (Oxford University Press, 2019), p. 789.

ترمیمی^۱، یعنی خسارت انتظار و خسارت اعتماد، است.^۲ با وجود این، اصرار بر شیوه سنتی پرداخت خسارات نباید نظام مسئولیت مدنی را از شیوه‌های دیگر غافل کند. در همین راستا، نظام حقوقی کامن‌لا به سمت پذیرش انواع دیگری از خسارات با اهدافی چون سلب منافع از ناقض حرکت کرده است. از جمله این خسارات که موضوع این نوشتار است، ردّ منافع ناشی از نقض حق است.

آشنایی با مفهوم ردّ منافع ناشی از نقض حق در نظام مسئولیت مدنی قراردادی، مستلزم احاطه و آگاهی بر شیوه‌های پرداخت خسارت (به‌طور عام) و جایگاه مفهوم ذکر شده در این نظام (به‌طور خاص) است. علت این نگاه مقدماتی به مباحث مربوط به خسارت، غریب بودن نهاد ردّ منافع ناشی از نقض حق در نظام حقوقی ایران است.^۳ بنابراین، شناخت هر چه بیشتر این مفهوم منوط به علم به موقعیت ردّ منافع ناشی از نقض حق در میان انواع روش‌های پرداخت خسارت است. با این حال، صرف شناخت جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق ذهن

1 Compensatory damages

2 Clapton, M. S., "Gain-based remedies for knowing assistance: Ensuring assistants do not profit from their wrongs", *Alberta Law Review*, 2008, p. 991.

^۱ البته، تحقیقاتی در این زمینه به جامعه حقوقی عرضه شده است؛ لکن، وجه تمایز این نوشتار آن است که هیچ‌کدام از نوشتارهای منتشر شده به‌طور جامع به جایگاه، مفهوم، چالش‌ها و کاربردهای ردّ منافع ناشی از نقض حق پرداخته‌اند. توضیح بیشتر آنکه، در مقالاتی که ذیلاً اشاره شده، صرفاً مبانی ردّ منافع، ارکان و حوزه اعمال آن به‌گونه مختصر مورد بررسی قرار گرفته و هیچ اشاره‌ای به چالش‌ها و کاربردهای پذیرش و همچنین، مفاهیم مشابه ردّ منافع ناشی از نقض حق نشده است. این در حالی است که در مقاله حاضر به‌طور اختصاصی جایگاه، مفهوم، چالش‌ها و فواید پذیرش این نهاد در مسئولیت مدنی قراردادی، آن‌هم با تطبیق دو نظام حقوقی، مورد بررسی قرار گرفته است. برای مطالعه سایر آثار، ر.ک.: حسینی، سیده‌ام‌البین و عیسائی تفرشی، محمد، «بازتعریف مفهوم استرداد دارایی‌های نامشروع در نظام حقوقی انگلیس و ایران»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۲، شماره ۴ (۱۳۹۷)، صص. ۲۹-۶۳؛ رضایی، روح‌الله، «سلب منافع؛ واکنشی به نقض عامدانه قرارداد (مطالعه تطبیقی در نظام کامن‌لا، رومی-ژرمنی، ایران و مبانی فقهی)»، دانش حقوق مدنی، دوره ۱۳، شماره ۲۵ (۱۴۰۳)، صص. ۱۵۵-۱۷۶؛ نعمت‌اللهی، اسماعیل و سیدعلی روته، مریم سادات، «بررسی خسارت اعاده منفعت در حقوق مسئولیت مدنی در حقوق کامن‌لا و ایران»، حقوق خصوصی، دوره ۱۷، شماره ۳۶ (۱۳۹۹)، صص. ۳۱-۵۵؛ رضانی ماهونکی، محمد صادق؛ انصاری، اعظم و قبولی درافشان، سید محمد مهدی، «استرداد منافع ناشی از نقض قرارداد در کامن‌لا، کنوانسیون وین ۱۹۸۰ و حقوق ایران»، حقوق تطبیقی، دوره ۱۰، شماره ۱۹ (۱۴۰۲)، صص. ۷۳-۹۸؛ خورسندیان، محمدعلی و سخنور، مهدی، «قابلیت مطالبه منافع ناشی از طمع‌ورزی در قرارداد: مطالعه‌ای در حقوق امریکا و ایران»، مطالعات حقوقی، دوره ۱۳، شماره ۳ (۱۴۰۰)، صص. ۳۳-۶۳.

حقوق دان کنجکاو را قانع نمی‌کند؛ چرا که، پرسش اساسی بر سر چرایی گذر از شیوه‌های مرسوم پرداخت خسارت و رسیدن به مسیر جدید و نوی ردّ منافع ناشی از نقض حق، همچنان باقی مانده است. در واقع، سؤال اصلی این است که چرا نظام‌های حقوقی آمریکا و انگلیس در کنار شیوه‌های سنتی پرداخت خسارت، توجه و تمرکز خود را به ردّ منافع ناشی از نقض حق معطوف کرده‌اند؟ نارسایی‌ها و ایرادات روش‌های سنتی چه مواردی بوده‌اند که اندیشمندان کامن‌لای بی را وادار به خرق عادت کرده و آنان را برای یافتن حوزه اعمال ردّ منافع ناشی از نقض حق به تقلا وادار کرده است؟ بالاتر از این، کارکردها و اهداف قابل تحقق توسط نهاد جدید ردّ منافع ناشی از نقض حق دقیقاً شامل چه مواردی می‌شود؟ این پرسش‌ها برای حقوق‌دانان نظام مبتنی بر حقوق نوشته مانند حقوق ایران، طبیعی به نظر می‌رسد؛ چه آنکه، در صورت نیل به پاسخ غیرموجه، لزومی به بررسی این نهاد در نظام حقوقی کشور ما وجود نخواهد داشت.

هدف از نگارش این مقاله پاسخ به این سؤال‌ها به شیوه تحلیلی-توصیفی و با نگاهی تطبیقی به کامن‌لای انگلیسی-آمریکایی است. علت تطبیق با این نظام حقوقی آن است که سابقه ضمانت اجرای پیش‌گفته به قرن ۱۳ در نظام حقوقی کامن‌لا بازمی‌گردد.^۱ در این مسیر تلاش می‌شود که رویکرد جاافتاده نسبت به نظام پرداخت خسارات در حقوق ایران نیز ذکر شود. شایان توجه است که رسالت این مقاله، بررسی مبانی، ارکان یا امکان‌سنجی وجود فعلی ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی (به‌طور ویژه در حقوق ایران) نیست. بلکه، در وضعیت فعلی صرفاً تلاش آن است که اولاً، مفهوم؛ ثانیاً، موقعیت این ضمانت اجرا در میان سایر ضمانت اجراها و ثالثاً، چالش‌ها و کاربردهای مفید آن برای ایجاد انگیزه نظام حقوقی و دکترین در جهت تمایل به ردّ منافع ناشی از نقض حق به نمایش گذاشته شود.

بدین ترتیب، ابتدا مفهوم خسارات ترمیمی و غیرترمیمی و جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق در این میان بررسی خواهد شد و سپس، تمایز این مفهوم از سایر مفاهیم مشابه

1 Holdworth, W. S., *A History of English Law*. Vol. 3, 3th Edition. (Methuen, 1923), p. 426.

و اصل یا استثنا بودن آن در عام خسارات، تحلیل می‌گردد. در پایان نیز، به علل گذر از شیوه مرسوم پرداخت خسارات به شیوه نوین ردّ منافع اشاره خواهد شد.

۱. مفاهیم

۱-۱. خسارات ترمیمی

محور اصلی تمرکز خسارات ترمیمی، زیان زیان‌دیده است. در واقع، هدف از پرداخت خسارت ترمیمی، ترمیم آن نوع زبانی است که به زیان‌دیده تحمیل شده است.^۱ بنابراین، دادگاه در تعیین میزان خسارت، به چیزی غیر از زیان خواهان دعوا توجه نمی‌کند. برای دادگاهی که مبتنی بر نظام ترمیم زیان گام برمی‌دارد، سوءنیت عامل زیان در ارتکاب فعل زیان‌بار فاقد اهمیت است. همچنین، اگر عامل زیان به دلیل اقدام خویش منفعی کسب کند که از میزان زیان وارده به زیان‌دیده بیشتر باشد، دادگاه طبق اصول عنایتی به این منفعت نخواهد کرد. آنچه که حائز اهمیت است، در نظر گرفتن زیان خواهان و تلاش در جهت ترمیم و جبران آن زیان است. به همین مناسبت، گزارف نیست که خسارت ترمیمی نوعی خسارت «زیان بنیاد»^۲ نامیده شود.

پیش‌فرض فضای فکری حاکم بر اندیشمندان مسئولیت مدنی قراردادی در نظام حقوقی ایران مبتنی بر زیان‌محور بودن نظام پرداخت خسارات در مسئولیت مدنی قراردادی است.^۳ این باور نویسندگان مسئولیت مدنی طبیعی به نظر می‌رسد؛ زیرا، در هیچ کدام از نصوص قانونی مربوط به نظام پرداخت خسارات در قانون مدنی و قانون مسئولیت مدنی به موردی غیر از زیان زیان‌دیده اشاره نشده است.^۴ به‌عنوان نمونه، قانونگذار مدنی مواد مربوط به

1 Pearce, D., & Halson, R., "Damages for breach of contract: compensation, restitution and vindication", *Oxford Journal of Legal Studies*, 28 (1), 2008, p. 77.

2 Loss-based damages

۳ یزدانیان، علیرضا، قواعد عمومی مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، جلد اول، چاپ اول، (تهران: میزان، ۱۳۹۵)، صص. ۱۱۰-۱۱۷.

۴ برخی علت این موضوع را تأثیرپذیری نظام حقوقی ایران از شیوه‌های جبرانی متداول در حقوق نوشته (مانند حقوق فرانسه) دانسته‌اند؛ ر.ک.: نعمت‌اللهی، اسماعیل، «منافع سه‌گانه در خسارت‌های قراردادی»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۲، شماره ۳ (۱۳۹۷)، ص. ۱۷۹.

خسارات ناشی از عدم اجرای تعهدات (مسئولیت مدنی قراردادی) را از ماده ۲۲۶ به بعد مورد اشاره قرار داده؛ اما در هیچ کدام از این مواد حتی نیم نگاهی به رد منافع ناشی از عدم اجرای قرارداد نداشته است. با این اوصاف، هدف از پرداخت خسارت صرفاً ترمیم زیان است. درحقیقت، «در حقوق کشور ما ... مهمترین اصل حاکم بر تعیین نوع خسارت ناشی از نقض قرارداد و میزان آن، اصل جبرانی بودن خسارت است».^۱

در نظام حقوقی کامن‌لا نیز وضعیت مشابه است.^۲ در پرونده شرکت «مهندسی و الکترونیک استرنند علیه سرگرمی‌های بریسفورد» (سال ۱۹۵۲)^۳، قاضی رومر^۴ اشعار داشت: «هدف بنیادین از پرداخت خسارت به‌طور کلی، ترمیم [زیان] زیان‌دیده است. پرسش [اصلی] چنین است: زیان‌دیده از طریق خطای عامل زیان متحمل چه نوع زبانی شده است؟ برای تعیین پاسخ [مناسب] به این پرسش، سؤالی از میزان منفعت یا عایدی‌ای که عامل زیان از طریق خطای خویش به‌دست آورده، مطرح نمی‌شود. به همین دلیل، لزوماً رابطه‌ای میان زیان خواهان و منفعت خوانده وجود ندارد. نتیجه آنکه، اشخاص در ارزیابی زیان خواهان، به دلیل عدم نیاز به ارزیابی منفعت واقعی خوانده که از طریق خویش به‌دست آورده، به دردمر نمی‌افتند».^۵

بر این بنیاد، در مسئولیت مدنی قراردادی دو نوع خسارت ترمیمی عموماً مدنظر قرار می‌گیرد: «خسارت انتظار»^۶ و «خسارت اعتماد»^۷:

۱ نعمت‌اللهی، اسماعیل، «اصل جبرانی بودن خسارت و کارکردهای آن در کامن‌لا و حقوق ایران»، پژوهش‌های حقوق

تطبیقی، دوره ۲۳، شماره ۴ (۱۳۹۸)، ص. ۱۹۶؛ یزدانیان، پیشین، ص. ۳۱۸.

2 Burrow, A., *Principles of the English Law of Obligations*, (Oxford University Press, 2015), p. 330.

3 *Strand Electric and Engineering Co Ltd v Brisford Entertainments Ltd*. 2 Q.B. 246, [1952]

4 Romer

5 Ong, D., "Non-financial loss resulting from tort and breach of contract: the availability of monetary remedy that is non-compensatory, non-restitutionary, non-punitive, and not a mere solatium", *The University of Queensland Law Journal*, 22 (1), 2002, p. 20.

6 Expectation damages

7 Reliance damages

۱-۱-۱. خسارت انتظار

منظور از «خسارت انتظار» آن است که در صورت نقض قرارداد، میزان خسارت پرداختی باید به گونه‌ای باشد که گویی قرارداد اجرا شده و متعهدله در همان موقعیتی قرار گیرد که اگر قرارداد اجرا می‌شد (و نقض نمی‌گردید)، در آن وضعیت قرار می‌گرفت.^۱ در رویه قضایی کامن لای بیسیار بر این رویکرد تأکید شده است.^۲ یکی از پرونده‌های بسیار معروف و تاثیرگذار در حقوق قراردادهای کامن لای آنگلو-آمریکایی، پرونده «رابینسون علیه هارمن» (سال ۱۸۴۸)^۳ است. در این پرونده بیان شد که: «هدف [از پرداخت خسارت] آن است که قربانی نقض قرارداد، تا جایی که ممکن است و همچنین، تا جایی که قانون اجازه می‌دهد، در همان موقعیتی که اگر قرارداد نقض نمی‌شد؛ بلکه در همان شیوه و زمانی که طرفین مدنظرشان بود اجرا می‌شد، قرار گیرد». یا در قضیه دیگری با عنوان «فارلی علیه اسکینر» (سال ۲۰۰۱)^۴ دادگاه باور داشت که: «اصل بنیادین خسارات ناشی از نقض قرارداد این است که زیان دیده حق دارد، تا جایی که پول توان انجام دارد، در موقعیتی قرار گیرد که اگر تعهد قراردادی به درستی انجام می‌شد در آن موقعیت قرار می‌گرفت. او [یعنی، زیان دیده] مستحق سود و منفعت معامله‌اش است».

قانون مدنی ایران با عبارت «خسارت انتظار» بیگانه است. در این قانون، اساساً سخنی از شیوه جبران خسارات ناشی از نقض قرارداد به میان نیامده است. با این حال، اولاً، در دکترین از مفهوم خسارت انتظار غفلت نشده و حتی بالاتر از این، تقسیم‌بندی خسارت به انتظار و

۱ کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادهای: اجرای قرارداد، جلد چهارم، چاپ دهم، (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۵)، ص. ۲۰۶.

2 Also see: McInnes, M., "Restitutory Damages for Breach of Contract: Bank of America Canada v. Mutual Trust Co.," *Can. Bus. LJ*, 37, 2002, p. 128.

3 *Robinson v. Harman* [1848]

4 *Farley v. Skinner* [2001]

اعتماد مفید فایده قلمداد شده است.^۱ ثانیاً، در رویه قضایی وجود خسارت انتظار صریحاً و ضمناً مورد تأیید قرار گرفته است.^۲

وانگهی، رویکرد رویه قضایی در ارتباط با خسارات انتظار در ضمان درک ناشی از مستحق للغير در آمدن مورد معامله، آن هم در صورتی که ضمان درک نوعی مسئولیت مدنی قراردادی در نظر گرفته شود، جالب توجه است. توضیح آنکه، مطابق ماده ۳۹۱ ق.م.، در صورت جهل مشتری بر وجود فساد عقد بیع، باع باید از عهده «غرامات» وارد بر مشتری برآید. پرسش اساسی این است که گستره مفهوم «غرامات» در ماده پیش گفته دقیقاً تا کجاست؟ آیا مشتری می تواند خسارات انتظار را مطالبه کند؟ برخی از دادگاهها موافق دریافت ارزش روز مبیع به وسیله مشتری بودند.^۳ گروهی دیگر، ضمن مخالفت با دریافت ارزش روز مبیع به وسیله مشتری، وی را منحصراً مستحق دریافت خسارت تأخیر تأدیه (مطابق ماده ۵۲۲ ق.آ.د.م.) ثمن دریافتی می دانستند.^۴ تهافت آرا در دادگاهها منجر به طرح مجدد موضوع «غرامات» در هیئت عمومی دیوان عالی کشور گردید و در نهایت، رأی وحدت رویه شماره ۸۱۱ مورخ ۱۴۰۰/۰۴/۰۱ صادر شد. وفق این رأی، خواسته یا ناخواسته، دیوان عالی کشور امکان مطالبه خسارت انتظار از سوی مشتری ناآگاه را به رسمیت شناخته است.

۱ کاتوزیان، پیشین، صص. ۲۱۷/۲۰۶.

۲ دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۲۱۳۰۷۰۰۲۸۱ مورخ ۱۳۹۴/۰۳/۲۷ صادره از شعبه ۶۲ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ «ناقض قرارداد در مسئولیت قراردادی مکلف است زیان دیده را در وضعی قرار دهد که اگر قرارداد اجرا می شد در آن موقعیت قرار می گرفت».

۳ دادنامه شماره ۸۸۰۹۹۸۰۲۳۲۱۰۰۶۰۰ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۴ صادره از شعبه ۱۵۶ دادگاه عمومی حقوقی تهران؛ دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۷۰۹۰۷۰۰۶۹۳ مورخ ۱۳۹۳/۱۱/۲۱ صادره از شعبه ۱۰ دیوان عالی کشور؛ دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۸۲۶۴۰۳۰۰۴۸۹ مورخ ۱۳۹۴/۰۷/۰۶ صادره از شعبه ۴۴ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۹۳۰۹۹۸۲۹۸۸۶۰۰۳۸۱ مورخ ۱۳۹۳/۰۹/۳۰ صادره از شعبه ۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۴ دادنامه شماره ۹۲۰۹۹۷۰۹۰۷۸۰۰۶۳۴ مورخ ۱۳۹۲/۱۱/۱۳ صادره از شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور؛ دادنامه شماره ۹۴۰۹۹۷۰۲۳۸۰۰۱۲۷۰ مورخ ۱۳۹۵/۰۶/۱۷ صادره از شعبه ۲۵ دیوان عالی کشور؛ دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۸۸۷۱۰۵۰۰۵۸۰ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۰۵ صادره از شعبه ۵۵ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۸۸۷۱۰۵۰۰۵۸۰ مورخ ۱۳۹۴/۰۱/۳۱ صادره از شعبه ۱۹ دیوان عالی کشور.

۲-۱-۱. خسارت اعتماد

در خسارت اعتماد وضعیتی تصور می‌شود که اگر قرارداد وجود نداشت، زیان‌دیده در آن موقعیت قرار داشت و خسارت بر این مبنا پرداخت می‌شود. برای محاسبه میزان زیان وارده به زیان‌دیده قراردادی (متعهدله)، دو نوع هزینه باید مورد توجه باشد: هزینه‌های پیش از انعقاد قرارداد و هزینه‌های پس از انعقاد قرارداد یا اجرای آن. درخصوص جبران هزینه‌هایی که زیان‌دیده پس از انعقاد قرارداد و در جهت اجرای آن متحمل می‌شود، تردید خاصی در نظام کامن‌لا وجود ندارد و می‌توان این نوع از خسارت را قدر متیقن خسارات اعتماد دانست. در مقابل، جبران خسارات پیش از انعقاد قرارداد که زیان‌دیده برای تمهید مقدمات عقد قرارداد متحمل می‌شود، با تردید مواجه شده است.^۱

پذیرش خسارت اعتماد در حقوق ایران، برخلاف خسارت انتظار، با چالش کمتری روبه‌رو بوده است. قانونگذار در ماده ۳۸۶ ق.م. به‌طور ضمنی به خسارت اعتماد اشاره کرده است. بر این بنیاد، اگر پس از انعقاد عقد، مشخص شود که اطلاعات انتقال یافته مطابق با واقع نیست، خریدار می‌تواند عطای معامله انجام شده را به لقایش ببخشد و عقد را فسخ کند. به‌علاوه، هزینه‌های صرف شده نیز، مشروط به اینکه متعارف و معقول باشند، به‌وسیله او قابل استرداد هستند. بنابراین، در صورتی که فروشنده در این زمینه مرتکب تقصیر شود و در نتیجه این تقصیر، معامله منحل شود، او باید زیان‌های وارده به طرف مقابل را جبران کند؛ زیرا، هدف از پرداخت خسارت اعتماد آن است که زیان‌دیده در وضعیتی قرار گیرد که اگر قرارداد وجود نداشت، در همان موقعیت قرار داشت. رویه قضایی نیز خسارات ناشی از منعقد کردن قرارداد از قبیل تنظیم سند رسمی، دستمزد دلال، هزینه نگهداری مبیع، مخارج باربری و تعمیرات مبیع را قابل جبران دانسته است.^۲

1 Ogus, A. I., "Damages for Pre-Contract Expenditure". *The Modern Law Review*, 35 (4), 1972, p. 425; Peel, E., (2015). *The Law of Contract*, (Thomson Reuters, 2015), at para 20-027.

۲ دادنامه شماره ۸۷۳/۲۲۱۸۰۰۹۹۷۰ مورخ ۱۳۹۳/۰۷/۱۶ صادره از شعبه ۱۸ دادگاه تجدیدنظر استان تهران؛ دادنامه

شماره ۲۷۸/۱۲۰۰۹۹۷۰ مورخ ۱۳۹۳/۰۷/۲۷ صادره از شعبه ۱۰۵ دادگاه عمومی حقوقی تهران؛ دادنامه شماره

۶۰۷۰۶/۲۲۰۹۹۷۰ مورخ ۱۳۹۲/۰۶/۱۶ صادره از شعبه ۶ دادگاه تجدیدنظر استان تهران.

۱-۲. خسارات غیرترمیمی

در خسارات غیرترمیمی^۱، نظام حقوقی تمرکز خود را از زیان دیده به امور مهم دیگری معطوف می‌کند. گاه، توجه نظام حقوقی به سوءنیت و جسارت عامل زیان در ارتکاب فعل زیان بار است. نظام پرداخت خسارات در این مقطع سعی در تنبیه و مجازات مدنی عامل زیان دارد تا هم او را ادب کند و هم عاملان بالقوه زیان از میزان پرداخت خسارات به وسیله وی عبرت بگیرند. گاه نیز، قانونگذار به دنبال شناسایی حق نقض شده زیان دیده و محکوم کردن عامل زیان است. در این موارد، ممکن است اساساً هیچ زیان قابل محاسبه‌ای به خواهان تحمیل نشده باشد؛ اما، با توجه به نقض حق قانونی یا قراردادی که رخ داده، نظام حقوقی در پی محکومیت خوانده دعوی مسئولیت مدنی و الزام او به پرداخت خسارت (هرچند ناچیز) است. در برخی موقعیت‌ها دیگر، نظام مسئولیت مدنی قراردادی به وضعیت عامل زیان نیز نظر می‌افکند. بنابراین، حسب هریک از اهداف ذکر شده، قانونگذار از توجه صرف به زیان دیده دست برداشته و نگاه و مسیر جدیدی را آغاز می‌کند. در این مسیر جدید، ممکن است عنصر معنوی عامل زیان (سوءنیت)، شناسایی حق زیان دیده و یا منافع نامشروع تحصیل شده از سوی خواننده مورد توجه قرار گیرد.

۱-۲-۱. خسارات اسمی

خسارت اسمی هنگامی از سوی دادگاه‌های کامن‌لا مورد حکم قرار می‌گیرد که یا به ظاهر زبانی به خواهان دعوی مسئولیت مدنی وارد نشده باشد، یا در صورت ورود زیان، امکان اندازه‌گیری و در نتیجه پرداخت آن زیان وجود نداشته باشد.^۲ در حقوق انگلیس، قاعده عمومی آن است که «هر نقض حقی ادعای خسارت اسمی را دربر می‌گیرد، حتی اگر همه زیان‌های واقعی به اثبات نرسیده باشند». افزون بر این، در حقوق آمریکا نیز قاضی استوری

۱ همچنین، ن.ک.: صادقی مقدم، محمد حسن و نوری یوشانلوئی، جعفر، «تحول مسئولیت مدنی در حقوق ایران و فرانسه با تأکید بر شناسایی خسارات غیرترمیمی»، فصلنامه حقوق (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، دوره ۴۱، شماره ۴ (۱۳۹۰)، صص. ۲۴۱/۲۳۹.

2 Bauman, J. A., York, K. & Bauman J. H., *Gilbert Law Summaries; Remedies*, (Gilbert, 2006), p. 2.

مفهوم و جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی؛ ... | بابایی و آزادبخت | ۱۵

در پرونده «وب علیه تولیدی پورتلند» (سال ۱۸۳۸)^۱، اظهار داشت که: «... هر جایی که خطا باشد، ضمانت‌اجرایی برای مقابله با آن وجود دارد ... و اگر هیچ زیان دیگری به اثبات نرسیده باشد، خواهان مستحق حکم خسارت اسمی خواهد بود».^۲

۲-۲-۱. خسارات تنبیهی

در این خسارت، دادگاه مسئول را به پرداخت مبلغی به مراتب بیش از خسارت وارده به زیان‌دیده محکوم می‌کند. هدف از این خسارت، مجازات و عقوبت عامل زیان است. درحقیقت، هدف از تحمیل این خسارت آن است که عاملین زیان پیش از اقدام و ارتکاب فعل زیان‌بار در رفتار و کردار خویش بازانندیشی کنند و دست به اقدام زیان‌بار نزنند. همچنین، سایرین از سرنوشت عامل زیان عبرت گرفته و از ارتکاب احتمالی فعل زیان‌بار پشیمان شوند. درعین حال، با پرداخت مبلغ خسارت تنبیهی به زیان‌دیده، وی انگیزه بیشتری برای طرح دعوی علیه زیان‌زننده و پیگیری دعوی مسئولیت خواهد داشت؛ چه بسا هدف تنبیهی زیان‌زننده بیشتر از پیش‌بینی هر مسئولیت کیفری محقق شود.

۳-۲-۱. ردّ منافع ناشی از نقض حق

اندیشمندان آمریکایی و انگلیسی به‌منظور معرفی مفهوم ردّ منافع ناشی از نقض حق از عبارات و اصطلاحات متفاوتی استفاده کرده‌اند؛ *Disgorgement*، *Restitution*، *Account of profits* و *Restitutionary damages* از جمله این عبارات هستند.^۳

1 *Webb v. Portland Mfg. Co.* 1838

2 Blanchard, S., "Nominal damages as vindication", *George Mason Law Review*, 30 (1), 2022, p. 234.

3 Giglio, F., *The Foundations of Restitution for Wrongs*, (Hart Publishing, 2007), p. 13.

گفتنی است، معنای دقیق اصطلاح *Restitution* برای دکتربین کامن‌لائی نیز به‌طور واضح مشخص نیست. با این همه، مصادیق ذیل از جمله موارد مختلف در نظام حقوقی کامن‌لا است که اصطلاح پیش‌گفته مورد استفاده قرار می‌گیرد:
۱- دعوایی که به‌موجب آن خواننده به‌طور ناعادلانه دارا شده و خواهان از دادگاه می‌خواهد که اموال ناشی از آن به وی مسترد شود.

۲- گاه، خواهان از حقوق استرداد برای پرداخت منافع به دست آمده به‌وسیله خواننده استفاده می‌کند.

۳- در برخی از موارد، منظور استرداد اموال معینی است که خواهان مدعی مالکیت آن‌ها می‌باشد.

به نظر می‌رسد که عبارت Disgorgement از سایر اصطلاحات به کار برده شده برای شناساندن مفهوم ردّ منافع ناشی از نقض حق مناسب‌تر باشد؛ چه آنکه اولاً، ریشه لفظ Restitution به Re-stitute که لاتین آن معادل Restituere است، بازمی‌گردد.^۱ بنابراین، بهره‌مندی از این واژه به معنای «بازگرداندن»^۲ است، این در حالی است که در ردّ منافع ناشی از نقض حق، نظام حقوقی لزوماً به دنبال بازگرداندن نیست، بلکه می‌خواهد ناقض حقّ منافع را «رها»^۳ کرده و به محق تسلیم کند. ثانیاً، اصطلاح Disgorgement به Restitutionary damages نیز ترجیح دارد؛ زیرا، اصطلاح دوم در مواردی به‌عنوان ضمانت اجرای داراشدن ناعادلانه در معنای خاص به کار می‌رود.^۴ ثالثاً، عبارت مذکور بر Account of profits نیز مرجح است؛^۵ زیرا، میان احتساب منافع به‌عنوان یک ضمانت اجرای مبتنی بر نظام انصاف و ردّ منافع ناشی از نقض حق رابطه این‌همانی (تساوی) وجود ندارد. درواقع، احتساب منافع اشاره به هر نوع ضمانت اجرا در عرصه انصاف دارد که از دریافت منافع به‌وسیله خواننده دعوا ناشی می‌شود. در این ضمانت اجرا، منشاء وصول منافع از جهت اینکه ناشی از خطای خواننده است یا خیر، دارای اهمیت نیست.^۶ باوجود این ترجیح، در حال حاضر مباحث مرتبط با ردّ منافع ناشی از نقض حق در حقوق آمریکا در «سومین بازتیین حقوق استرداد و داراشدن ناعادلانه ۲۰۱۱»^۷، درج شده است و همین نحوه

Farnsworth, W., *Restitution: Civil Liability for Unjust Enrichment*, (The University of Chicago Press, 2014), pp. VII-VIII; Rickett, J., “Disgorgement for breach of contract: my loss, your gain”, *Auckland University Law Review*, 9 (2), 2001, p. 376; Fox, D., “Restitutionary Damages to Deter Breach of Contract”, *The Cambridge Law Journal*, 60 (1), 2001, pp. 33-35; *Attorney General v. Blake* 2001.

1 Siems, M., “Disgorgement of profits for breach of contract: A comparative analysis”, *Edinburgh Law Review*, 7 (1), 2003, p. 27.

2 Give back

3 Give up

4 McDermott, J., & Skinnon, J., “Restitution for Breach of Contract”, *Deakin L. Rev.*, 6, 2001, p. 113.

5 Edelman, J., “The Measure of Restitution and the Future of Restitutionary Damages”, *Restitution Law Review*, 18, 2010, p. 7.

6 Jaffey, P., “Disgorgement for breach of contract”, *Restitution Law Review*, 8 (4), 2000, p. 586.

7 Restatement (Third) of Restitution and Unjust Enrichment (2011)

از نگارش می‌تواند مؤید آن باشد که حداقل Disgorgement ذیل مفهوم Restitution در معنای عام قرار می‌گیرد.

به هر روی، در فرهنگ حقوقی بلک، ردّ منافع ناشی از نقض حق بدین شرح تعریف شده است: «عمل پس دادن چیزی (مانند منفعی که به صورت غیرقانونی کسب شده) با درخواست یا اجبار قانون»^۱.

در اصطلاح، برخی این نهاد را درمقابل مفهوم ترمیم خسارات قرار داده‌اند و بیان داشته‌اند درحالی که در خسارات جبرانی، هدف از پرداخت خسارت منحصرأ بر جبران زیان خواهان یا زیان‌دیده دعوی مسئولیت مدنی است، برعکس، در «ردّ منافع ناشی از نقض حق»، تمرکز پرداخت صرفاً بر منافع کسب‌شده به وسیله خواننده یا ناقض حق و حذف آن منافع از دارایی خواننده است.^۲ بنابراین، ردّ منافع ناشی از نقض حق، «سلب منفعی است که خواننده معمولاً از طریق شخص ثالث و در نتیجه ارتکاب خطا علیه مدعی به دست آورده است»^۳.

دیگری، ردّ منافع ناشی از نقض حق در حقوق انگلیس را دارای دو مفهوم موسع و مضیق می‌داند: در معنای موسع، ردّ منافع ناشی از نقض حق به دسته‌ای از ضمانت‌اجراهای استرداد^۴ اشاره دارد که مبتنی بر داراشدن ناعادلانه نیست و طیفی از خطاهای حقوقی و مبتنی بر انصاف (از جمله، تجاوز به زمین و نقض تعهدات امانی) را دربر می‌گیرد. در معنای مضیق، ردّ منافع ناشی از نقض حق فقط با نهاد مبتنی بر انصاف احتساب منافع سازگاری دارد و مواردی از قبیل نقض تعهدات امانی و محرمانگی اطلاعات را شامل می‌شود.^۵

در این ضمانت‌اجرا، ممکن است به ردّ کل منافع یا بخشی از آن حکم داده شود. به‌واقع، هنگامی که از عبارت ردّ منافع جزئی نام می‌برند، منظور ردّ بخشی از منفعی است که ناقض از طریق نقض حقوق قانونی یا قراردادی محق به دست آورده است. در این

1 Garner, *op. cit.*, pp. 1410-1411.

2 McInnes, M., "Gain, Loss and the User Principle", *Restitution Law Review*, 14, 2006, pp. 77-78.

3 *Ibid*, p. 87.

4 Restitutionary remedies

5 Caggiano, I., "Disgorgement, compensation and restitution: comparative approach", *Global Jurist*, 16 (2), 2016, pp. 250-251.

وضعیت، صرفاً قسمتی از آن منافع به هر علت (عدم وجود رابطه سببیت میان آن قسمت از منافع و نقض حق و مواردی از این قبیل) قابل رد خواهد بود.^۱

در کامن لای انگلیسی-آمریکایی، اعطای حکم به رد منافع ناشی از نقض حق منوط به اثبات زیان از سوی خواهان نیست.^۲ بنابراین، ممکن است خواهان به علت نقص یا فقدان ادله نتواند زیان وارده به خود را، سوای از نقض حق صورت پذیرفته، در دادگاه به اثبات برساند. در این وضعیت، در صورتی که وی بتواند منافع کسب شده به وسیله ناقض را در محکمه اثبات کند، دادگاه حکم به رد منافع ناشی از نقض حق خواهد داد. در همین راستا، اظهار شده است که رد منافع ناشی از نقض حق عبارت است از «خساراتی که خواننده را وادار می کند تا نفعی را که از ارتکاب تخلف خویش به دست آورده است، مستقل از هر ضرری که به خواهان وارد می شود، تسلیم نماید».^۳ پس، با توجه به فقدان ارتباط میان زیان و رد منافع ناشی از نقض حق، مقصود از پرداخت این نوع از خسارت صرفاً بی اثر کردن دارایی حاصل از نقض حق به وسیله خواننده است.^۴

در این ضمانت اجرا مقصود از منفعت، مالی است که به وسیله ناقض از طریق نقض حق به دست می آید.^۵ در واقع، به دلیل اینکه مال اخذ شده توسط ناقض باعث افزایش دارایی او می شود، بدان عنوان «منفعت» اطلاق می گردد. پس، نباید چنین پنداشت که الزام به رد منافع ناشی از نقض حق به منفعت در معنای مال تدریجی الحصول که از مال دیگری نشئت گرفته است، محدود می گردد.

پرسش مهم آن است که آیا منافع حاصل از نقض حق باید لزوماً از محقق تحصیل شده باشد یا از اشخاص ثالث و یا هردو؟ پاسخ به این پرسش بستگی به معنایی که از مفهوم

1 Roberts, C. L., "Supreme Disgorgement". *Fla. L. Rev.*, 68, 2016, pp. 1424-1426/1437.

2 Smith, L. D., "Disgorgement of the profits of breach of contract: property, contract and efficient breach", *Canadian Business Law Journal*, 24 (1), 1994, p. 122.

3 Giglio, F., "Pseudo-restitutionary damages: some thoughts on the dual theory of restitution for wrongs", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 22 (1), 2009, p. 77.

4 Anderson, R. R., "The Compensatory Disgorgement Alternative to Restatement Third's New Remedy for Breach of Contract", *SMUL Rev.*, 68, 2015, p. 960.

5 Jaffey, P., *The Nature and Scope of Restitution: Vitiating Transfers, Imputed Contracts and Disgorgement*, (Hart Publishing, 2000), p. 383.

«منفعت» برداشت می‌شود، دارد. اگر منفعت صرفاً به معنای افزایش دارایی از طریق کسب مال تلقی شود، در این ضمانت اجرا، منافع باید از اشخاص ثالث تحصیل شده باشد. باین حال، توجه به این نکته لازم است که علت کسب منفعت از شخص ثالث، نقض حقی است که سابقاً از سوی ناقض علیه محقق انجام شده است. به بیان دیگر، اگر نقض حق رخ نمی‌داد، ناقض نمی‌توانست منفعتی از اشخاص ثالث کسب کند و به دارایی خود بیفزاید.^۱ مثال‌های اندیشمندان کامن‌لایی نیز این دیدگاه را تقویت می‌کند. در تمامی مصادیق، مسئله اصلی آن است که شخص متعهد (اعم از تعهد قانونی یا قراردادی) پس از نقض تعهدات قانونی یا قراردادی خویش منافع اشخاص ثالث تحصیل کرده و سؤال آن است که آیا این منافع نیز قابلیت مطالبه دارند یا خیر؟^۲ باین حال، اگر مفهوم منفعت «صرفه‌جویی در هزینه» را نیز دربر گیرد، در این صورت منفعت می‌تواند از خود صاحب حق (خواهان دعوا) نیز به دست آمده باشد. به نظر می‌رسد که جلوگیری از تحمیل هزینه، فی‌نفسه، نوعی منفعت محسوب می‌شود. بر این اساس، اگر ناقض از طریق نقض حق باعث افزایش دارایی خود نشود؛ اما، در هزینه‌های خود صرفه‌جویی کند، این موضوع نیز ذیل ضمانت اجرای موردنظر قابل تحلیل خواهد بود.^۳ در حقوق آمریکا نیز در بند سوم ماده ۳۹ سومین بازتیین حقوق استرداد و داراشدن بلاجهت ۲۰۱۱ مقرر شده است که «منافع ناشی از نقض شامل هزینه‌های صرفه‌جویی شده و سودهای متعاقب آن است که خوانده صرفاً از طریق نقض قرارداد به دست آورده است».

گفتنی است، ردّ منافع ناشی از نقض حق بر تغییر جایگاه ناقض (و نه زیان‌دیده) تکیه دارد. درحقیقت، هدف از ردّ منافع ناشی از نقض حق، اعاده ناقض به وضعیت اولیه‌ای است که در آن قرار داشت.^۴ به عبارت دقیق‌تر، هدف از پرداخت آن در مسئولیت مدنی قهری، قرار دادن ناقض در وضعیتی است که اگر نقض حق رخ نمی‌داد، ناقض در آن

1 Grantham, R. R., & Rickett, C. C., "Disgorgement for unjust enrichment", *Cambridge Law Journal*, 62, 2003, p. 164.

2 See: Thel, S., & Siegelman, P., "You do have to keep your promises: disgorgement theory of contract remedies", *William and Mary Law Review*, 52 (4), 2011, p. 1191.

3 Ghirardo v. Antonioli 1996.

4 Roach, G. P., "Texas Remedies in Equity for Breach of Fiduciary Duty: Disgorgement, Forfeiture, and Fracturing", *Mary's LJ*, 45, 2013, p. 395.

وضعیت قرار داشت و در مسئولیت مدنی قراردادی، قرارداد آن وی در جایگاهی است که اگر قرارداد اجرا می‌شد، ناقض در آن وضعیت قرار داشت.^۱ در هر دو مورد، مقصود آن است که ناقض از کسب منافع محروم شود و عکس‌العمل نظام حقوقی به شکلی باشد که گویی ناقض هیچ منفعتی از نقض حق به دست نمی‌آورد.^۲ بنابراین، رد منافع ناشی از نقض حق را می‌توان بدین صورت تعریف کرد: «سلب تمام یا بخشی از منافع تحصیل شده از طریق نقض حقوق قانونی یا قراردادی ذی‌حق به دست آمده و متعاقباً، رد آن به مُحق.»

۲. تمایز رد منافع ناشی از نقض حق از مفاهیم مشابه و اصل یا استثنا بودن

آن

۲-۱. مفاهیم مشابه

۲-۱-۱. خسارت تنبیهی

خسارت تنبیهی و رد منافع ناشی از نقض حق دارای مشابهت‌هایی هستند: اولاً، هر دو ضمانت اجرا دارای کارکرد غیرترمیمی بوده و تمرکز خود را از زیان‌دیده برداشته و آن را به عامل زیان (ناقض حق) معطوف کرده‌اند.^۳ ثانیاً، خسارت تنبیهی نیز مانند رد منافع ناشی از نقض حق به منافع کسب‌شده از سوی ناقض حق و رد آن به صاحب حق توجه دارد.^۴ بنابراین، ممکن است این تلقی ایجاد شود که با وجود پذیرش خسارت تنبیهی در نظام پرداخت خسارات، علت تمسک به رد منافع ناشی از نقض حق چیست؟ آیا با تثبیت خسارت تنبیهی، پذیرش رد منافع ناشی از نقض حق صحیح خواهد بود؟ به نظر می‌رسد که با توجه به تفاوت‌های این دو ضمانت اجرا، قبول رد منافع ناشی از نقض حق در نظام مسئولیت مدنی قراردادی خالی از فایده نباشد. هدف از اعطای رد منافع ناشی از نقض

1 Barnett, K., *Accounting for profit for breach of contract: Theory and practice*, (Bloomsbury Publishing, 2012), pp. 26/51.

2 "Tort must not pay"; "Tort does not pay"

3 Weinrib, E. J., "Punishment and disgorgement as contract remedies", *Chi.-Kent L. Rev.*, 78, 2003, p. 55.

4 Jaffey, P., "Efficiency, disgorgement and reliance in contract: comment on campbell and harris", *Legal Studies*, 22 (4), 2002, p. 573.

حق، تنبیه و مجازات ناقض حق نیست.^۱ تنبیه و مجازات هنگامی معنا پیدا می‌کند که نظام پرداخت خسارات به دنبال وخیم‌تر کردن وضعیت ناقض حق باشند؛ لکن، در ردّ منافع ناشی از نقض حق، به دلیل تغییر جایگاه ناقض حق به قبل از کسب منفعت (نه بدتر از آن)، قاعدتاً هدف اصلی تنبیه و مجازات نخواهد بود. فرضاً، اگر «الف» در نتیجه نقض حق ۱۰۰ واحد منفعت کسب کرده باشد، ردّ منافع ناشی از نقض حق مستلزم اعاده همین ۱۰۰ واحد منفعت است. این در حالی است که اگر مقرر شود که «الف» خسارت تنبیهی پرداخت کند، او باید بیش از ۱۰۰ واحد خسارت پرداخت کند.

افزون‌بر این، در خسارت تنبیهی تحصیل منفعت از سوی ناقض شرط مطالبه نیست. از این رو، ممکن است ناقض هیچ منفعتی کسب نکرده باشد ولی به دلیل تجری و جسارتی که در نقض حق داشته و زبانی که وارد کرده است، ملزم به پرداخت خسارت تنبیهی شود. باین حال، خسارت تنبیهی در مسئولیت مدنی قراردادی مورد پذیرش قرار نگرفته است،^۲ اما، ردّ منافع ناشی از نقض حق به تدریج جای خود را در مسئولیت مدنی قراردادی پیدا کرده است. به هر روی، وجود خسارت تنبیهی نافی پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق نخواهد بود.^۳

۲-۱-۲. دارا شدن بلاجهت یا ناعادلانه در معنای خاص (Unjust enrichment by subtraction)

تحلیل همه‌جانبه ابعاد مفهوم دارا شدن بلاجهت یا ناعادلانه مستلزم نگارش تحقیقی مستقل است؛^۴ باین حال، مختصراً باید گفت که در نظام حقوقی کامن‌لا، دارا شدن بلاجهت در

1 Roberts, C. L., "Disgorging Emoluments", *Marq. L. Rev.*, 103, 2019, p. 22.

2 Hayward, K. A., "Disgorgement of defendant's gains from opportunistic breach of contract: its fit in rhode island", *Roger Williams University Law Review*, 22 (3), 2017, p. 633.

3 Clapton, *op. cit.*, p. 996.

۴ برای مطالعه در این خصوص، ر.ک.: رحیمی، حبیب‌الله، استفاده بلاجهت: مطالعه تطبیقی، چاپ اول، (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۸۸).

معنای خاص خود در عرض مسئولیت مدنی قهری و قراردادی و «سبب تحمیل مسئولیت»^۱ در نظر گرفته می‌شود.^۲ این سبب، پس از احراز ارکان ذیل محقق می‌گردد:^۳

۱. خواننده دعوا دارا شود، ۲. دارا شدن خواننده به هزینه خواهان باشد، ۳. دارا شدن ناعادلانه (بدون سبب یا بدون جهت) باشد، ۴. میان دارا شدن خواننده و کاهش دارایی خواهان رابطه سببیت وجود داشته باشد و ۵. هیچ کدام از علل موجهه و دفاعی احراز نشود.

باتوجه به ارکان و ذکر دارا شدن، ممکن است این تلقی ایجاد شود که دارا شدن ناعادلانه می‌تواند تمامی اهدافی را که رد منافع ناشی از نقض حق به دنبال آن است، محقق کند. با این اوصاف، باوجود دارا شدن ناعادلانه هیچ نیازی به ایجاد یک ضمانت اجرای جدید و مبهم موسوم به رد منافع ناشی از نقض حق وجود نخواهد داشت.

باین حال، در آثار اندیشمندان کامن لایی میان دو مفهوم «دارا شدن ناعادلانه» و «رد منافع ناشی از نقض حق» تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود. به همین مناسبت، برخی از ایشان در چارچوب مبحث خسارات استرداد یا مبتنی بر استرداد، این دو مفهوم را در دو بخش جداگانه مورد اشاره قرار داده‌اند.^۴ تفاوت میان این دو نهاد از چند جهت قابل توجه است: اولاً، ضمانت اجرای دارا شدن بلاجهت به عنوان یکی از اسباب تحمیل مسئولیت، استرداد است.^۵ این در حالی است که رد منافع ناشی از نقض حق، صرفاً یک ضمانت اجرا (و نه سبب تحمیل مسئولیت) محسوب می‌شود؛ یعنی، ماهیت دارا شدن بلاجهت و رد منافع ناشی از نقض حق اساساً متفاوت است. ثانیاً، در دارا شدن ناعادلانه باید میان کاهش دارایی خواهان و افزایش دارایی خواننده رابطه سببیت و ملازمه وجود داشته باشد. درحقیقت، در دارا شدن ناعادلانه از این جهت که قرار است زیان وارد شده به خواهان جبران شود، تمرکز

1 Cause of action

2 McBride, N. J., "Duties of care - do they really exist?", *Oxford Journal of Legal Studies*, 24 (3), 2004, p. 438.

3 Lodder, A. V. M., *Enrichment in the Law of Unjust Enrichment and Restitution*, (Hart Publishing, 2012), p. 6.

4 Pool, J., *Casebook on Contract Law*. 13th Edition. (Oxford University Press, 2016), pp. 480/482.

۵ برای مطالعه معنای عام و خاص استرداد یا «رستیتوشن»، ر.ک.:

McInnes, M., "Restitutionary Damages for Breach of Contract: Bank of America Canada v. Mutual Trust Co", *Can. Bus. LJ*, 37, 2002, pp. 127-129.

بر منافع تحصیل شده توسط خواننده قرار می‌گیرد. عبارت دارا شدن «به هزینه خواهان»^۱ (رکن دوم) بر هم‌زمانی ورود زیان از یک سو و کسب منفعت از سوی دیگر، دلالت می‌کند. پس، اگر فرضاً «الف» (خواننده) ۱۰۰ واحد منفعت به دست آورد، در دارا شدن ناعادلانه لزوماً دارایی «ب» (خواهان) به همان میزان (۱۰۰ واحد) کاهش یافته است. از این رو، با توجه به این افزایش و کاهش دارایی، حکم به استرداد ۱۰۰ واحد از «الف» به «ب» صادر خواهد شد.^۲ این موضوع اصولاً در ردّ منافع ناشی از نقض حق مطرح نیست. در این ضمانت اجرا، میان افزایش دارایی ناقض حق و کاهش دارایی صاحب حق هیچ ملازمه‌ای وجود ندارد. ممکن است دارایی ناقض ۲۰۰ واحد افزایش یافته باشد؛ اما، دارایی صاحب حق ۱۰۰ واحد کاهش یافته باشد.^۳ بدین ترتیب، ضمانت اجرای مورد استفاده در دارا شدن ناعادلانه به دنبال ترمیم خسارت هستند؛ اما، ردّ منافع ناشی از نقض حق قاعداً به دنبال ترمیم نیست. این دیدگاه در حقوق آمریکا و در دعوی «بک و دیگران علیه شرکت گاز طبیعی شمال» (سال ۱۹۹۹)^۴ بدین شرح تأیید شده است که: «دارا شدن بلاجهت اجازه رد منافع ناشی از نقض حقی که از دارایی خواهان کسر نشده است را

1 At the plaintiff's expense

2 McInnes, M., "At the plaintiff's expense: quantifying restitutionary relief", *Cambridge Law Journal*, 57 (3), 1998, p. 476.

با این همه، نظر مخالف نیز در نظام حقوقی کامن‌لا قابل ملاحظه است. از نظر اینان، دو موضوع را باید از یکدیگر تفکیک کرد: نخست اینکه، آیا ورود زیان برای تحقق دعوی دارا شدن بلاجهت لازم است؟ دوم اینکه، آیا احراز ورود زیان محدود کننده و مقید کننده میزان مبلغ قابل مطالبه به وسیله خواهان است؟ پاسخ به سؤال اول مثبت و به پرسش دوم، منفی است. بر این بنیاد، ورود زیان لازمه اصلی امکان مطالبه دارا شدن بلاجهت است؛ اما، این زیان تعیین کننده میزان مبلغ قابل مطالبه نیست. یعنی، میزان مبالغ قابل مطالبه از سوی خواهان (به دلیل بیشتر بودن منافع کسب شده به وسیله خواننده) می‌تواند از میزان زیان وارده به او بیشتر باشد. پس، علی‌رغم اهمیت زیان در نهاد دارا شدن بلاجهت، زیان وارده نمی‌تواند ملاک قابل اعتماد برای میزان مطالبات خواهان باشد.

Ball, E., *Enrichment at the Claimant's Expense: Attribution Rules in Unjust Enrichment*. (Hart Publishing, 2016), pp. 90-96.

این دیدگاه نیز در حقوق آمریکا در پرونده *Edwards v. Lee's Administrators 1936* مورد تأیید قرار گرفته است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در خصوص یک موضوع مشابه، دو شیوه در رویه قضایی آمریکا اعمال شده است و تمامی ابهامات موجود در این خصوص، دقیقاً ناشی از همین تهاوت آرای قضایی است.

3 Edelman, J. & Bant, E., *Unjust Enrichment*, (Bloomsbury, 2016), pp. 33-34.

4 Beck and Others v. Northern Natural Gas Company 1999

نمی‌دهد.^۱ ثالثاً، در دارا شدن بلاجهت عنصر «خطا»^۲ یا همان، «نقض تعهد»^۳ مدخلیتی ندارد، حال آنکه ضمانت اجرای ردّ منافع ناشی از نقض حق هنگامی وارد عمل می‌شود که طبیعتاً نقض تعهد و حق صورت پذیرد.^۴ به عبارت دیگر، بدون احراز نقض تعهد و حقّ اشخاص امکان تشبث به ردّ منافع ناشی از نقض حق وجود ندارد.^۵

۳-۱-۲. عدم النفع (Loss of profits)

اصطلاح عدم النفع که کاربرست آن در حقوق ایران بسیار رایج شده، در نظام حقوقی کامن لا نوعی «ضرر اقتصادی»^۶ است. ضرر اقتصادی نیز، «در مواردی مورد استفاده قرار می‌گیرد که به دارایی زیان دیده آسیب وارد شده باشد (اقلام منفی آن افزایش یافته باشد یا مانعی در راه افزایش اقلام مثبت آن به وجود آمده باشد)، اما به بدن و اموال او خسارت وارد نشده باشد».^۷ بنابراین، در عدم النفع (که می‌تواند ناشی از مسئولیت مدنی قهری یا قراردادی باشد)، فرصت دارا شدن و کسب منفعت از صاحب حق یا زیان دیده گرفته می‌شود. با عنایت به تأکید «عدم النفع» بر «منفعت»، ممکن است میان این مفهوم و ردّ منافع ناشی از نقض حق خلط صورت گیرد و رابطه‌ای مساوی میان آنها فرض شود. با وجود

1 Edelman, J., *Gain-Based Damages: Contract, Tort, Equity and Intellectual Property*, (Hart Publishing, 2002), p. 39.

2 Wrong

3 Breach of duty

4 McInnes, M., "Unjust Factors, Juristic Reasons and Contracts in Anglo-Canadian Law", In: Giliker, P. (ed), *Re-examining Contract and Unjust Enrichment Anglo-Canadian Perspectives*, (Martinus Nijhoff, 2007), p. 25; Jaffey, P., "Contract, Unjust Enrichment and Restitution: The Significance of Classification", *Ibid*, p. 220.

5 McKendrick, E., "Taxonomy: does it matter?", In: Johnston, D. & Zimmermann, R. (eds), *Unjustified Enrichment: Key Issues in Comparative Perspective*. (Cambridge University Press, 2004), p. 649.

6 Economic loss

۷ بادینی، حسن، «بررسی تطبیقی قابلیت جبران ضرر اقتصادی در مسئولیت مدنی»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*

(دانشگاه تهران)، دوره ۴۱، شماره ۱ (۱۳۹۰)، صص. ۶۰-۶۱.

این، عدم‌المنفع نوعی ضرر^۱ محسوب می‌شود و شیوهٔ پرداخت این ضرر، در قالب خسارات ترمیمی قرار می‌گیرد. یعنی، تمرکز عدم‌المنفع بر منافی است که اگر نقض حق صورت نمی‌پذیرفت، بر حسب سیر طبیعی امور، وارد دارایی صاحب حق می‌شد.^۲ در تعیین این منافع، فعالیت، مهارت و هر آنچه که مربوط به ناقض حق است، تعیین‌کننده نخواهد بود؛ بلکه، به ناقض حق صرفاً از این منظر نگریده می‌شود که تعهد خویش را به نحو احسن و صحیح ایفاء نکرده است. این در حالی است که در ردّ منافع ناشی از نقض حق به منافع کسب‌شده از سوی ناقض توجه می‌گردد. در این ضمانت اجرا میزان منافی که اگر تعهد ایفاء می‌شد، وارد دارایی صاحب حق می‌گردید، دارای اهمیت نیست. ممکن است به هر علت به صاحب حق خسارت ناشی از عدم‌المنفع تعلق نگیرد؛ ولی به این دلیل که ناقض از طریق نقض حق منافی کسب کرده است، حکم به ردّ منافع ناشی از نقض حق داده شود. در همین راستا و با توجه به تفاوت مبنایی این دو نهاد، امروزه دادگاه‌های ایالات متحده جمع میان خسارت ناشی از عدم‌المنفع و ردّ منافع ناشی از نقض حق در پرونده‌های مرتبط با «حق طراحی»^۳ را ممنوع اعلام کرده‌اند.^۴

گذشته از این‌ها و با توجه به این نکته که برای محاسبهٔ میزان عدم‌المنفع شیوه‌های متعددی در نظام حقوقی کامن‌لا پیش‌بینی شده است، یکی از روش‌های تعیین میزان عدم‌المنفع صاحب حق، استفاده از معیار ردّ منافع ناشی از نقض حق است. به بیان دیگر، برای برآورد خسارت ناشی از عدم‌المنفع، از همان ملاک محاسبهٔ ردّ منافع ناشی از نقض حق استفاده می‌شود. برای مثال، در پروندهٔ شرکت «پالایش نفت یونیتا علیه لدفورد» (سال ۱۹۵۲)^۵

۱ البته، در فقه و حقوق ایران دربارهٔ «ضرر» تلقی شدن عدم‌المنفع اختلاف نظر وجود دارد. برای مطالعه بیشتر در این خصوص، ر.ک.: وحدتی شبیری، سید حسن، مبانی مسئولیت مدنی قراردادی (مطالعه تطبیقی در حقوق و فقه)، چاپ دوم، (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵)، صص. ۲۴۹-۲۷۶.

۲ میرشکاری، عباس؛ حسینی، فاطمه سادات و صمدی، افروز، «مطالعه تطبیقی روش ارزیابی عدم‌المنفع با تأکید بر رویه قضایی ایران»، حقوقی دادگستری، دوره ۸۷، شماره ۱۲۴ (۱۴۰۲)، ص. ۴.

3 Design patent

4 Samuelson, P. & Gergen, M., "The disgorgement remedy of design patent law", *California Law Review*, 108 (1), 2020, pp. 189-190.

5 *Unita Oil Refining Co. v. Ledford* 1952

دادگاه اظهار داشت که منفعت حاصل از فروش غیرقانونی متعهد، مستند مرتبگی برای برآورد دقیق و معقول منافی است که متعهدله از کسب آن محروم شده است.^۱ یعنی، این گونه در نظر گرفته می‌شود که اگر ناقض به تعهد قراردادی خود عمل می‌کرد یا تعهد غیرقراردادی خود را مبنی بر خودداری از زیان رسانی به دیگران نقض نمی‌کرد، صاحب حق می‌توانست همان میزان منفعتی را که ناقض به دست آورده، تحصیل نماید. این منفعت در قالب ردّ منافع ناشی از نقض حق معرف میزان زیان (عدم‌المنفع) خواهان محسوب می‌گردد.^۲

۲-۲. اصل یا استثنا

همان‌طور که بیان شد، قاعدهٔ عمومی در خسارات قابل پرداخت به صاحب حق استفاده از اصول حاکم بر خسارات ترمیمی است. سایر شیوه‌های پرداخت خسارت به‌عنوان یاری‌دهندهٔ خسارات ترمیمی ایفای نقش می‌کنند. این موضع‌گیری طبیعی به‌نظر می‌رسد؛ زیرا، در عموم مصادیق مسئولیت مدنی ناشی از قرارداد، تمسک به این نوع از خسارات برای تأمین حقوق صاحب حق کفایت می‌کند و به‌عبارت درست‌تر، از حقوق او به‌نحو مطلوب صیانت می‌کند. بر این اساس، ردّ منافع ناشی از نقض حق، اولین راه نظام مسئولیت مدنی برای پرداخت خسارت نخواهد بود، بلکه این نظام، ابتدا به دنبال ترمیم زیان متضرر خواهد رفت. در صورت عدم کفایت خسارات ترمیمی، طبعاً سایر شیوه‌های پرداخت خسارت پا به میدان می‌گذارند و به یاری خسارات ترمیمی خواهند شتافت. مصادیق واضح و روشن این رویکرد در نظام حقوقی کامن‌لا و حتی، حقوق ایران که اساساً زیان‌محور هستند، قابل مشاهده است.

پیش‌فرض ادبیات حقوقی حاکم بر کامن‌لای انگلیسی-آمریکایی آن است که ضمانت اجرای ردّ منافع ناشی از نقض حق، در امتداد سایر ضمانت‌اجراهای موجود در نظام

1 Anderson, *Op. cit.*, p. 989.

۲ برای مطالعه بیشتر در خصوص تفاوت این دو نهاد، ن.ک.:

Seaman, C. B., Cotter, T. F., Love, B. J., Siebrasse, N., & Suzuki, M., "Lost Profits and Disgorgement", In: *Patent Remedies and Complex Products: Toward a Global Consensus*, (Cambridge University Press, 2019), p. 2.

مسئولیت مدنی قراردادی قرار دارد و در شرایط استثنایی مورد استفاده قرار می‌گیرد.^۱ از این رو، ردّ منافع ناشی از نقض حق در حقوق قراردادها استثنا است.^۲ از این منظر، ردّ منافع ناشی از نقض حق به عنوان آخرین مسیر برای حمایت از صاحب حق قراردادی به کار گرفته می‌شود. استثنایی بودن این نهاد نیز از ارکان و شرایط مطالبه آن به روشنی قابل استناد است. به‌واقع، یکی از ارکان ردّ منافع ناشی از نقض حق در حقوق آمریکا و انگلیس، «عدم کفایت»^۳ خسارات ترمیمی و نیز، عدم امکان الزام به اجرای عین تعهد در حمایت از حقوق نقض شده خواهان در دعوی مسئولیت مدنی قراردادی است. این عدم کفایت بدین معناست که در صورت پرداخت خسارت ترمیمی و جبران کامل خسارات زیان‌دیده، قاعدتاً نوبت به پرداخت ردّ منافع ناشی از نقض حق نمی‌رسد. استثنایی تلقی شدن ردّ منافع ناشی از نقض حق تا بدان‌جاست که برخی از نویسندگان موضوع اثر خویش را به شناسایی شرایط استثنایی اختصاص داده‌اند که در آن، اعطای این نوع از خسارت قابل پذیرش است؛ و این شرایط استثنایی را به‌طور مفصل مورد بررسی قرار داده‌اند.^۴ مؤید این دیدگاه، به‌وسیله لرد نیکولز^۵ در پرونده «بلیک»^۶ به شرح ذیل آمده است: «احتساب منافع [ردّ منافع ناشی از نقض حق] فقط در شرایط استثنایی مناسب خواهد بود ... تنها در موارد استثنایی، که این ضمانت‌اجراها [یعنی، خسارت ترمیمی، الزام به اجرای عین تعهد و دستور منع] ناکافی هستند، هرگونه سؤال در مورد احتساب منافع [ردّ منافع ناشی از نقض حق] مطرح می‌شود.»

1 Scharge, E. J. H., "Liability to disgorge profits upon breach of contract or a delict", *Obiter*, 34 (1), 2013, pp.17-22.

2 Sangiuliano, A., "Corrective Justice Account of Disgorgement for Breach of Contract by Analogy to Fiduciary Remedies", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 29 (1), 2016, p. 149.

3 Inadequacy of compensatory damages

4 Campbell, D & Wylie, Ph., "Ain't no telling (which circumstances are exceptional)", *Cambridge Law Journal*, 62, 2003, pp. 605-630.

5 Lord Nicholls

6 Attorney-General v Blake 2001

۳. علل گذر از شیوه‌های مرسوم پرداخت خسارت و تمایل به ردّ منافع ناشی از نقض حق

۳-۱. چالش‌های پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق

در دکتترین حقوقی چالش‌های متعددی برای به رسمیت شناختن ردّ منافع ناشی از نقض حق در نظام مسئولیت مدنی قراردادی مطرح شده است که در این بخش، مهم‌ترین آن‌ها به ترتیب بررسی خواهند شد که عبارتند از: تزلزل در قراردادهای تجاری، اصل جبران کامل خسارت، تعهد به مقابله با خسارت، کفایت خسارات ترمیمی و بی‌توجهی به مهارت و تلاش ناقص حق.^۱

۳-۱-۱. تزلزل در قراردادهای تجاری

یکی از آثار انعقاد قرارداد، ایجاد ثبات و پیش‌بینی‌پذیری در روابط میان متعاقدين قرارداد است. درحقیقت، قرارداد بدین منظور منعقد می‌شود که طرفین از روابط آینده خود یک آگاهی نسبی داشته باشند و میزان حقوق و تعهدات ایشان به گونه‌ی معقول و متعارف معین باشد. اگر تعهدات ناشی از قرارداد به‌طور کامل ایفاء شود، طبیعتاً مشکلی وجود نخواهد

۱ چالش‌های دیگری مانند تعارض ردّ منافع ناشی از نقض حق با نظریه نقض کارآمد مطرح شده که به دلیل ضعف نظریه نقض کارآمد و عدم پذیرش آن در نظام حقوقی کامن‌لا و ایران به ذکر جزئیات آن پرداخته نمی‌شود. باین‌حال، برای مطالعه بیشتر تراحم میان ضمانت اجرای پیش‌گفته و نظریه مورد اشاره و همچنین، ضعف آن، ر.ک.: شهبازی‌نیا، مرتضی؛ مقراضی اصل، الهام؛ شعاریان، ابراهیم و رحیمی خجسته، حسین، «استرداد سود حاصل از نقض قرارداد و تقابل آن با نظریه نقض کارآمد»، *مطالعات حقوق خصوصی*، دوره ۵۴، شماره ۳ (۱۴۰۳)، صص. ۲۸۳-۳۰۹؛ عابدیان کلخوران، میرحسین و عبدی، مونا، «تحلیل حقوقی-اقتصادی قابلیت پذیرش خسارات مبتنی بر نفع عایدی ناقص قرارداد»، *تحقیقات حقوقی*، دوره ۲۳، شماره ۸۹ (۱۳۹۹)، صص. ۳۹۹-۴۱۹؛ انصاری، مهدی، *تحلیل اقتصادی حقوق قراردادهای*، چاپ دوم، (تهران، جاودانه: ۱۳۹۳)، صص. ۵۶۴-۵۶۵.

Eisenberg, M. A., "Actual and virtual specific performance, the theory of efficient breach, and the indifference principle in contract law", *California Law Review*, 93 (4), 2005, p. 998; Eisenberg, M. A., "The disgorgement interest in contract law", *Michigan Law Review*, 105 (3), 2006, p. 571; Jaffey, op. cit., p. 573; Halaby, A. F., & Kelly, P. W., "Disgorgement of profits as california breach of contract remedy: intellectual property and other guideposts", *UC Davis Business Law Journal*, 19 (2), 2019, p. 154; Friedman, D., "The efficient breach fallacy", *Journal of Legal Studies*, 18 (1), 1989, pp. 13-14.

داشت؛ اما، در صورت عدم ایفای تعهدات، طرفین از نحوه و میزان خسارت انتظاری ناشی از این نقض تعهد آگاه هستند و می‌دانند که این خسارت تا چه میزانی به زیان دیده قابل پرداخت خواهد بود. پس، در نتیجه وجود این قواعد دارای حدود و ثغور و چهارچوب مشخص، هیچ‌یک از متعاقدین در خصوص پیامدهای ناشی از نقض آن دچار ابهام و تردید نخواهد شد. وجود اصول ضابطه‌مند برای مسئولیت مدنی قراردادی امتیازی قابل توجه و حائز اهمیت محسوب می‌شود. هرچقدر که قواعد حاکم بر مسئولیت مدنی قراردادی مبهم‌تر و غیرشفاف‌تر باشند، کیان قراردادهای نیز متزلزل‌تر خواهد شد؛ تا جایی که ممکن است برخی از اشخاص را از انعقاد قرارداد منصرف کند.

ردّ منافع ناشی از نقض حق، به این تزلزل دامن می‌زند.^۱ منشاء این تزلزل به روشن نبودن شرایط و ارکان امکان مطالبه ردّ منافع ناشی از نقض حق بازمی‌گردد.^۲ به عبارت بهتر، رویه قضایی و به تبع آن، دکترین کامن‌لای انگلیسی-آمریکایی همچنان در حال غور در ارکان و شرایط مطالبه این نوع از خسارت هستند. این موضوع به معنای عدم شفافیت کلی نهاد ردّ منافع ناشی از نقض حق نیست، اما در هر صورت، منتهی به مبهم ماندن ردّ منافع ناشی از نقض حق شده است.^۳ وانگهی، رابطه میان ردّ منافع ناشی از نقض حق با سایر خسارات اعم از ترمیمی و غیرترمیمی و امکان جمع یا عدم جمع آن با این خسارات، همچنان محلّ بحث محافل علمی در نظام حقوقی کامن‌لا است.^۴

این رویکرد، در پرونده‌های مختلفی از سوی قضات مخالف ردّ منافع ناشی از نقض حق مورد اشاره قرار گرفته است. به عنوان نمونه، در پرونده مهم «بلیک»،^۵ لرد هاب هوس اظهار داشت: «همچنین، باید هشدار دیگری را به زبان بیاورم که اگر قرار باشد اصل گسترده‌تری

1 Khoo, *op. cit.*, p. 33.

2 Anderson, L., "Negotiating Or Gain Based Remedies in Contract Account of Profits, Wortham Park and its Progeny", *Manchester Review of Law, Crime and Ethics*, 5, 2016, p. 191.

3 Skilling, K. C. (2015), "Coverage for ill-gotten gains: discussing the (un)insurability of restitution and disgorgement", *Washington and Lee Law Review*, 72 (2), 2015, p. 1114.

4 Chen-Wishart, M., "Restitutionary Damages for Breach of Contract", *The Law Quarterly Review*, 114, 1998, pp. 363-365.

5 Lord Hobhouse

از اعطای خسارات غیر ترمیمی برای نقض قرارداد در حقوق تجارت ما وارد شود، عواقب آن بسیار گسترده و مختل کننده خواهد بود. من معتقد نیستم که نیت شما [لردها] چنین باشد، اما اگر دیگران وسوسه شوند که تصمیم استثنایی حاضر را به موقعیت‌های تجاری تعمیم دهند تا ردّ منافع ناشی از نقض حق را فراتر از حقوقی که در حال حاضر توسط حقوق استرداد به رسمیت شناخته شده است، معرفی کنند، چنین مرحله‌ای قبل از الحاق به آن مستلزم بررسی بسیار دقیق است.^۱ همچنین، در پرونده «خانه‌های بردرو»^۲، لرد استین عقیده داشت که: «معرفی ردّ منافع ناشی از نقض حق برای محروم کردن ناقض دارای سوء نیت از منافع حاصل از نقض قرارداد خویش منتهی به ابهام بزرگ‌تری در ارزیابی زیان در اختلافات میان مصرف کنندگان و تجار خواهد شد. بسیار مهم است که راه حلّ و فصل اختلافات توسط دادگاه‌ها به راحتی قابل پیش‌بینی باشد. با توجه به این فرض که زیان دیده متحمل ضرر نشده است، آیا چنین توسعه چشمگیر ردّ منافع ناشی از نقض حق به منظور اعطای منافع بادآورده در هر مورد به طرف متضرر موجه است؟ من فکر نمی‌کنم. در هر صورت، چنین دسترسی گسترده‌ای به ردّ منافع ناشی از نقض حق، به ممانعت از فعالیت اقتصادی در موقعیت‌های مربوطه منجر خواهد شد.»^۳

به نظر می‌رسد که نقد پیش‌گفته رنگی از حقیقت را با خود به همراه دارد. پیش‌بینی‌پذیری در حقوق قراردادها بسیار مهم است. با وجود این، دشواری در تعیین چارچوب دقیق ضمانت اجرای نقض قرارداد منحصر به ردّ منافع ناشی از نقض حق نیست. سایر ضمانت‌های نقض قرارداد (مانند خسارت انتظار و اعتماد) نیز طبیعتاً در ابتدای مسیر پذیرششان با مشکلاتی مواجه بوده‌اند؛ اما، با گذر زمان و در پرتو تجزیه و تحلیل‌های رویه قضایی و دکترین به سطحی از بلوغ رسیده‌اند که کمتر کسی در ضرورت اعطای این نوع از خسارات تردید دارد. با این همه، همچنان در برخی از موقعیت‌های عملی، شیوه و زمان اعمال این خسارات جافتاده در مسئولیت مدنی قراردادی در بوته

1 Chetwin, M. C., & Round, D. K., "Breach of Contract and the New Remedy of Account of Profits", *Abacus*, 38 (3), 2002, p. 421.

2 *Surrey County Council v Bredero Homes Ltd* 1993

3 Goodhart, W., "Restitutionary Damages for Breach of Contract", *Restitution Law Review*, 3, 1995, p. 10.

اجمال باقی مانده است.^۱ این در حالی است که وجود چنین ابهاماتی به هیچ وجه مانعی برای اعمال خسارات انتظار و اعتماد تلقی نشده‌اند. ردّ منافع ناشی از نقض حق نیز نباید از این شیوه اعمال مستثنا بماند.^۲

از این رو، هنگامی که سخن از پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق در حقوق قراردادهای می‌شود، منظور به رسمیت شناختن بی‌ضابطه این ضمانت اجرا نیست. همچنین، مباحث گسترده‌ای که در رویه قضایی و دکترین مطرح شده‌اند یک شمای کلی از چارچوب این ضمانت اجرای نوین را ارائه داده‌اند. البته، قابل انکار نیست که ملاک‌های شناسایی ردّ منافع ناشی از نقض حق باید همچنان مورد مذاقه قرار گیرند و از ضوابط دقیق‌تری برخوردار گردند. افزون بر این، معتبر دانستن ضمانت اجرای مذکور به معنای کنار زدن قواعد مسلم حاکم بر جبران خسارت در مسئولیت مدنی قراردادی نیست. به واقع، موافقان ردّ منافع ناشی از نقض حق، بیش از آنکه به دنبال تغییر بنیادین قواعد تثبیت شده مسئولیت مدنی قراردادی باشند، به دنبال پر کردن خلأهای موجود در نظام سنتی جبران خسارات هستند. پس، به ردّ منافع ناشی از نقض حق به عنوان ضمانت اجرای معین نگریسته می‌شود. بر این بنیاد، ایراد مبنی بر ایجاد تزلزل در قراردادهای تجاری قابل پذیرش نیست.

۲-۱-۳. اصل جبران کامل خسارت

«اصل جبران کامل خسارات» به معنای پرداخت خسارت به میزان زیان وارده به صاحب حق است؛ یعنی، زیان به‌طور کامل و دقیق جبران شود. از این تعریف، می‌توان دو جنبه از اصل مورد نظر را برشمرد: جنبه مثبت و جنبه منفی. در جنبه مثبت از اصل جبران کامل خسارت، مبلغ پرداختی باید معادل زیان وارده به زیان‌دیده باشد تا خسارت او به‌طور کامل جبران گردد. بنابراین، اگر میزان زیان ۱۰۰ واحد در نظر گرفته شود، پرداخت هر مبلغی کمتر از ۱۰۰ واحد با جنبه مثبت این اصل در تعارض خواهد بود. درحقیقت، در پرداخت خسارت به زیان‌دیده، قرار نیست چیزی کمتر از زیان تحمیل شده به وی پرداخت شود.

1 Seddon, N. C. & Bigwood, R. A., *Cheshire and Fifoot Law of Contract*, 11th Edition, (Lexis Nexis Butterworths, 2017), p. 1180.

2 Smith, (1994). *Op. cit.*, p. 125.

برعکس، منظور از جنبه منفی اصل جبران کامل خسارات آن است که میزان مبلغ قابل پرداخت به زیان دیده نباید منجر به افزایش دارایی وی شود. یعنی، جنبه منفی اصل جبران کامل خسارت به ممانعت از افزایش دارایی نظر دارد. پس، اگر در همان مثال بالا، ۱۱۰ واحد خسارت پرداخت شود، این شیوه از پرداخت خسارت با جنبه منفی اصل جبران کامل خسارت مغایرت دارد.

بنا بر این مراتب، منتقدان معتقدند که رد منافع ناشی از نقض حق با جنبه منفی اصل جبران کامل خسارات در تعارض است؛ چراکه به دلیل عدم توجه رد منافع ناشی از نقض حق به زیان زیان دیده و تمرکز آن بر منفعت نامشروع کسب شده از سوی ناقض، در اغلب موارد مبلغ پرداختی به زیان دیده از میزان زیان وارده بیشتر خواهد شد.^۱ برای نمونه، اگر زیان ۱۰۰ واحد در نظر گرفته شود و ناقض حق از طریق نقض حق ۵۰ واحد منفعت کسب کرده باشد، ناقض باید ۵۰ واحد را به صاحب حق رد کند که این موضوع به طور مستقیم با جنبه منفی اصل جبران کامل خسارات مخالفت دارد. به همین خاطر، ناقدان ضمانت اجرای رد منافع ناشی از نقض حق، مبلغ مازاد بر زیان وارده را نوعی پول «باد آورده»^۲ و «بیش ترمیمی یا بیش جبرانی»^۳ تلقی کرده‌اند.

این نقد با حقایق حاکم بر شرایط مطالبه رد منافع ناشی از نقض حق سازگار نیست. به عبارت دیگر، شیوه‌های سنتی پرداخت خسارت - که ذیل خسارت ترمیمی قرار می‌گیرند - عملاً، در بیشتر موارد به هدف خود که جبران کامل خسارت است، نمی‌رسند. بدین توضیح که در خصوص برخی از زیان‌های تحمیلی به خواهان، کشف میزان زیان وارده به ایشان یا ناممکن است یا با دشواری‌های جدی همراه است. بنابراین، هر میزان خسارتی که به زیان دیده پرداخت می‌شود، بعید است که بتواند اهداف اصل جبران کامل

۱ برای مطالعه این ایراد که وجود خسارات نفع بنیاد با خسارات ترمیمی ناسازگار است (از این منظر که منجر به جبران مضاعف خسارت *Double recovery* خواهد شد) و همچنین، نقدهای وارد بر آن، ر.ک.:

Watterson, S., "Alternative and Cumulative Remedies: What Is the Difference", *RLR*, 11, 2003, pp. 16-19.

2 Windfall

3 Over-compensation

خسارات را تأمین کند.^۱ از این رو، در بسیاری از موارد، تحقق اصل جبران کامل خسارت توهمی بیش نیست.

به همین خاطر، خسارات ترمیمی در بعضی موقعیت‌ها منجر به «کم ترمیمی یا کم جبرانی»^۲ خواهد شد؛^۳ یعنی، میزان خسارت پرداختی کمتر از میزان واقعی زیان (در عالم ثبوت) است. اگر این استدلال پذیرفته شود، نه تنها ردّ منافع ناشی از نقض حق با جنبه منفی اصل جبران کامل خسارت مغایرت ندارد، بلکه اتفاقاً در جهت تحقق کامل این جنبه از اصل یادشده پرداخت می‌شود و ریسک جبران کمتر از زیان وارده واقعی را به مراتب کاهش می‌دهد.^۴

مضافاً بر این، جنبه منفی اصل جبران کامل خسارت در همه موارد مصون از تعرض باقی نمانده است. به عنوان نمونه، در حقوق ایران ماده ۳۲۹ ق.م. اشعار می‌دارد که: «اگر کسی خانه یا بنای کسی را خراب کند، باید آن را به مثل صورت اول بنا نماید و اگر ممکن نباشد، باید از عهده قیمت برآید». در این وضعیت، فرضاً اگر بنای تخریب شده قدمتی در حدود ۵۰ سال داشته باشد و عامل زیان ملزم به احداث بنای جدید یا پرداخت مبلغی معادل با ساخت بنای جدید باشد، در عین اینکه خسارت زیان‌دیده جبران شده، دارایی وی نیز افزایش یافته است.^۵ تفاوت ارزش بنای جدید ساخته شده با بنای به اصطلاح «گلنگی» سابق بر هیچ شخصی پوشیده نیست.^۶

۱ دقیقاً به همین منظور است که برخی معتقدند در زیان‌هایی که قابلیت تقویم به پول را ندارند (غیرمالی) مانند خسارت معنوی، اصل جبران کامل خسارت جای خود را به اصل جبران منصفانه *Fair compensation* خسارت می‌دهد. یعنی، آن میزان خسارتی که به اندازه کافی نشان‌دهنده اهمیت آن حقی است که آسیب دیده است.

Cane, P., *Key Ideas in Law: Tort Law*, (Hart Publishing, 2017), p. 95.

2 Under-compensation

3 Rotherham, C., "Deterrence as justification for awarding accounts of profits", *Oxford Journal of Legal Studies*, 32 (3), 2012, p. 554; DeLong, *op. cit.*, pp. 753-754.

4 Dagan, H. (2000), "Restitutionary damages for breach of contract: an exercise in private law theory", *Theoretical Inquiries in Law*, 1 (1), 2000, p. 143.

۵ بابایی، ایرج، حقوق مسئولیت مدنی و الزامات خارج از قرارداد، چاپ اول، (تهران: میزان، ۱۳۹۴)، ص. ۲۰۱.

6 Also see: Pearce & Halson, *op. cit.*, pp. 77-78.

در پایان، ذکر استدلال یکی از اندیشمندان کامن لایی در این زمینه قابل توجه به نظر می‌رسد. آقای نیکولاس کُرنل^۱ دیدگاه خود را با تصور رایجی که از عبارت خسارت ترمیمی به ذهن می‌آید آغاز می‌کند. او می‌گوید هنگامی که ما عبارت خسارت ترمیمی را در نظر می‌گیریم، تصور می‌کنیم که منظور از آن این است که هر آنچه که از شخص زیان دیده اخذ شده، باید به او بازگردد. در این تصویر ذهنی، خطای عامل زیان یک اقدام باطلی در نظر گرفته می‌شود که باید جای آن پر شود (زیرا، چیزی را از زیان دیده اخذ کرده است). به عبارت بهتر، اگر یک جورچین (پازل) فرض شود، خطای عامل زیان مانند آن است که یک تکه از پازل از صفحه جورچین حذف شود؛ بنابراین، لازم است مجدداً جای گذاری شود. با این اوصاف، آن موردی که در صفحه جورچین قرار داده می‌شود، دقیقاً همان چیزی است که سابقاً از آن برداشته شده بود. این در حالی است که موضوع به این سادگی نیست. موضوعات گوناگون در زمان‌های متفاوت دارای چهره‌های مختلفی هستند.

در همین راستا، حوادثی که در عالم اتفاق می‌افتند، موقعیت‌های اخلاقی ایجاد شده را تغییر می‌دهند. هنگامی که زبانی وارد می‌شود، شخص به دنبال بازگرداندن همان چیزی که قبل از ورود زیان بوده، نیست. بلکه به جای آن، جبران زیان باید مشتمل بر یک چیز جدید باشد. آن چیز جدید بر مبنای دو وضعیت است: وضعیتی که سابقاً وجود داشت و وضعیتی که بعد از ورود زیان ایجاد شده است. پس، «نیاز به ضمانت اجرا ممکن است از آنجا ناشی شود که حقی از ما گرفته شده، اما شکل آن فقط با شکل حقی که گرفته شده است مشخص نمی‌شود. همچنین، بستگی به این دارد که چه اتفاقی افتاده است. به این معنا که آنچه که ما به عنوان ضمانت اجرا اعمال می‌کنیم به حقایق خاصی بستگی دارد که تنها پس از ارتکاب خطا به وجود می‌آیند. این حقایق شامل ضرر و زیان شخص زیان دیده، منافی که توسط ناقض حق کسب شده و تفسیر شخص زیان دیده از آسیب وارده به خود

1 Nicolas Cornell

است.^۱ بر این بنیاد، اصل جبران کامل خسارات ضرورتاً با تکیه بر خسارات ترمیمی محقق نخواهد شد؛ از این رو، این ایراد نیز صحیح نیست.

۳-۱-۳. تعهد به مقابله با خسارت

قاعده مقابله با خسارت عبارت است از تعهد زیان دیده در یک رابطه حقوقی مبنی بر اتخاذ اقدامات لازم و معقول در جهت تقلیل یا جلوگیری از گسترش دامنه زیان.^۲ این تعهد در کامن لای انگلیسی-آمریکایی، در هر دو بخش مسئولیت مدنی قهری و قراردادی، به رسمیت شناخته شده است.^۳ منتقدان، هدف ردّ منافع ناشی از نقض حق را در تعارض با مبنای قاعده مرسوم و متداول مقابله با خسارت می دانند. به عبارت درست تر، اینان معتقدند که پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق باعث کاهش انگیزه مقابله با خسارت به وسیله صاحب حق خواهد شد.^۴

توضیح بیشتر آنکه، وجود قاعده مقابله با خسارت باعث ایجاد تحرک و انگیزه در زیان دیده برای جلوگیری از گسترش دامنه زیان و نقض حق می شود. این قاعده، به صاحب حق القا می کند که اگر برای تقلیل و جلوگیری از خسارت اقدام معقول و متعارف نکند، از جبران بخشی یا تمامی خسارت محروم خواهد شد. پس، این قاعده به صاحب حق می گوید که: «تنبل نباش».^۵ این در حالی است که پذیرش عام و کلی ردّ منافع ناشی از نقض حق موجب تضعیف این انگیزه در صاحب حق خواهد شد.^۶ زیرا، ردّ منافع ناشی از نقض حق به صاحب حق این موضوع را تلقین می کند که هیچ اقدامی در راستای مقابله با

1 Cornel, N., "What Do We Remedy?", In: Miller, P. B. & Oberdiek, J., *Civil Wrongs and Justice in Private Law*, (Oxford University Press, 2020), pp. 224-225.

۲ داراب پور، مهرباب، قاعده مقابله با خسارت، چاپ اول، (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۷)، ص. ۹.

3 Dobbs, D. B., Heyden, P. T. & Bublick, E. M., *Torts and Compensation: Personal Accountability and Social Responsibility for Injury*, 8th Edition, (West Academic Publishing, 2017), p. 310; Frey, M. A., Bitting, T. H. & Frey, Ph. H., *An Introduction to the Law of Contracts*, 3th Edition, (West Legal Studies, 2000), p. 377.

4 Siems, *op. cit.*, p. 53.

5 Roberts, C. L., "Restitutionary disgorgement for opportunistic breach of contract and mitigation of damages", *Loyola of Los Angeles Law Review*, 42 (1), 2008, p. 171.

6 McCamus, J. D., "Disgorgement for breach of contract: comparative perspective", *Loyola of Los Angeles Law Review*, 36 (2), 2003, p. 951.

نقض حقی که رخ داده، انجام ندهد. هر اندازه که صاحب حق در برابر نقض حق صورت گرفته و کسب منفعت به وسیله ناقض واکنشی نشان ندهد، این عدم اقدام به نفع اوست؛ چه آنکه، مطابق ردّ منافع ناشی از نقض حق، در نهایت این منافع پس از مطالبه صاحب حق به وی بازگردانده خواهد شد. از این رو، نوعی مخالفت ظاهری میان اهداف ردّ منافع ناشی از نقض حق و قاعده مقابله با خسارت ملاحظه می‌شود: یکی خواهان را ترغیب به فعالیت می‌کند و دیگری او را به سکون سوق می‌دهد.^۱

این ایراد نیز وارد به نظر نمی‌رسد. ردّ منافع ناشی از نقض حق مدعی آن نیست که تمام منافع کسب شده از سوی ناقض باید تحت هر شرایطی به صاحب حق رد شود. این ضمانت اجرا نیز مانند سایر ضمانت‌اجراهای مرسوم در مسئولیت مدنی قراردادی دارای ارکان و شرایطی است. از جمله این ارکان، احراز رابطه سببیت میان نقض حق و کسب منفعت است. زمانی که صاحب حق، علی‌رغم تمکن برای پیشگیری از نقض حق صورت گرفته، به امید کسب منافع بیشتر به وسیله ناقض و متعاقباً بازگرداندن آن منافع به خود، از اتخاذ اقدامات معقول و متعارف خودداری می‌کند، به نظر می‌رسد که آن منافع توسط صاحب حق قابلیت مطالبه نخواهند داشت.

در حقیقت، بنیان نهاد ردّ منافع ناشی از نقض حق بر حمایت از حقوق اشخاصی بنا نهاده شده که حقوق ایشان مورد تعرض قرار گرفته است و خسارات ترمیمی نیز کفاف جبران زیان وارده به ایشان را نمی‌کند؛ باین حال، این ضمانت اجرا به هیچ وجه به دنبال افزایش بلاجهت دارایی صاحب حق نیست. به همین خاطر، صاحب حقی که نسبت به نقض حق صورت پذیرفته بی تفاوت باشد، گویی که به بهره‌مندی ناقض حق رضایت داده و در آتیه نیز نمی‌تواند تمام منافع کسب شده از سوی ناقض را مطالبه کند. بنابراین، با توجه به فقدان تحقق عنوان نقض حق و عدم احراز رابطه سببیت میان کسب منافع و نقض حق در این گونه موارد که صاحب حق در حراست از حقوق خویش بی‌مبالا است، ردّ منافع ناشی از نقض حق، تأثیری در تضعیف تعهد به مقابله با خسارت نخواهد داشت. به عبارت بهتر، این

۱ در حقوق ایران مواد ۱۵ قانون بیمه مصوب ۱۳۱۶، ۵۳۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲، بند ۳ از ماده ۴ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ و ۱۱۴ قانون دریایی مصوب ۱۳۴۳ به قاعده مقابله با خسارت اشاره دارند.

ضمانت اجرا نه تنها منجر به ترویج انگیزه عدم فعالیت و خودداری از اقدام در جهت تقلیل و یا پیشگیری از اقدامات ناقضانه خوانده در دعوی مسئولیت مدنی نمی‌شود، بلکه در راستای قاعده مقابله با خسارت قرار دارد و اهداف آن قاعده را محترم می‌شمارد.

۴-۱-۳. کفایت خسارات ترمیمی

خسارت ترمیمی بی‌نیاز از ردّ منافع ناشی از نقض حق برای صیانت از حقوق اشخاص زیان‌دیده است. در واقع، هنگامی که خسارت ترمیمی می‌تواند از حقوق اشخاص تحت نظر یک نظام حقوقی حفاظت کند، چرا باید نوع دیگری از خسارات را به رسمیت شناخت و به پیچیدگی‌های نظام پرداخت خسارات در مسئولیت مدنی قراردادی افزود؟ از همین رو، خسارات ترمیمی تأمین‌کننده تمام نیازهای نظام پرداخت خسارات هستند. حتی فراتر از این، در خسارات ترمیمی میزان منافع کسب‌شده توسط عامل زیان در نظر گرفته می‌شود و او نمی‌تواند این منافع نامشروع را حفظ کند.

به‌عنوان مثال، «الف» متعهد می‌شود کالایی را به مبلغ ۱۰۰ واحد به «ب» بفروشد. پس از چند روز و قبل از تحویل مبیع به خریدار، «ج» به «الف» پیشنهاد می‌دهد که همان کالاهای موضوع قرارداد اول را به مبلغ ۱۱۰ واحد به او بفروشد و «الف» نیز این پیشنهاد را می‌پذیرد. پس از نقض قرارداد به وسیله «الف» و آگاهی «ب» از این موضوع، وی در دادگاه مطالبه خسارت انتظار می‌کند. با عنایت به اینکه قاعدتاً خسارت انتظار براساس قیمت بازاری مبیع محاسبه می‌شود، طبیعتاً دادگاه به پرداخت این نوع از خسارت حکم خواهد داد. اگر فرض شود که قیمت بازاری مبیع ۱۱۰ واحد باشد و دادگاه خوانده را به پرداخت این مبلغ محکوم کند، همین موضوع باعث ردّ منافع ناشی از نقض حق خواهد شد. در این وضعیت، خوانده یا همان ناقض قرارداد، هیچ‌گونه سودی از نقض قرارداد نخواهد برد. به علاوه، اگر قیمت بازار بالاتر برود نیز، خوانده مجبور است مبلغی بالاتر از منفعت ناشی از نقض قرارداد را به صاحب حق پرداخت کند.

این ایراد قاطع به‌نظر نمی‌رسد و صرفاً بخشی از حقیقت را با خود به همراه دارد. ممکن است خسارات ترمیمی در غالب موارد جبران‌کننده زیان زیان‌دیده باشند، اما این موضوع در همه موارد صادق نیست. در بسیاری از مصادیق ورود زیان به اشخاص، یا امکان محاسبه

زیان وجود ندارد، یا محاسبه زیان بسیار دشوار و پیچیده است که با روش‌های مرسوم به نتیجه نمی‌رسد و یا به‌طور کلی ظاهراً زبانی وارد نشده اما نقض حق قطعاً رخ داده است. همچنین، ممکن است محاسبه زیان به‌صورت دقیق امکان‌پذیر باشد اما پرداخت خسارت با شیوه سنتی (خسارت ترمیمی یا جبرانی) زیان زیان‌دیده را جبران نکند. به هر روی، این‌گونه نیست که اندیشمندانی که به سمت پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق متمایل شده‌اند، به دنبال اهداف عبث و بیهوده باشند. وجود ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند خلأهای خسارات ترمیمی را به‌گونه مطلوب پر کند.

۵-۱-۳. بی‌توجهی به مهارت و تلاش ناقض حق

ردّ منافع ناشی از نقض حق نسبت به مهارت و تلاش ناقض در کسب منفعت بی‌توجه است. آری، ناقض از طریق نقض حق منافی را وارد دارایی خود می‌کند، اما ممکن است بخشی از منافع صرفاً به دلیل ویژگی‌های خاص ناقض و مهارت وی حاصل شده باشد. به عبارت بهتر، تشخیص و تفکیک دو نوع منفعت در ردّ منافع ناشی از نقض حق بسیار دشوار است: منافی که اگر نقض حق رخ نمی‌داد، قابل تحقق نبودند و منافی که اگر مهارت ناقض نبود، اساساً به دست نمی‌آمدند. با توجه به اختلاط این دو نوع منفعت و بی‌توجهی به مهارت ناقض در اخذ منافع از طریق واگذاری تمام منافع به صاحب حق، پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق با انتقاداتی مواجه شده است.^۱

در پاسخ می‌توان گفت که در ردّ منافع ناشی از نقض حق، مهارت و تلاش ناقض حق نادیده گرفته نشده است و در مواردی امکان حفظ منافع به وسیله وی به رسمیت شناخته شده است.^۲ با وجود این، دشواری و مشکلات ناشی از کشف دقیق رابطه سببیت قابل انکار به نظر نمی‌رسد؛ لکن، این دشواری در سایر خسارات سنتی نیز به دفعات مشاهده می‌شود. با این حال، تا به حال اندیشمندی به دلیل دشواری در احراز رابطه سببیت منکر وجود

1 The Law Commission, "Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages", *Consultation Paper*, 1997, p. 42.

2 Edelman, J., (2002), *op. cit.*, p.172.

خسارات مورد نظر نشده است. از این رو، نقد پیش گفته به دلیل در نظر نگرفتن ابعاد ردّ منافع ناشی از نقض حق قابل پذیرش نیست.

۳-۲. کارکردهای ردّ منافع ناشی از نقض حق

۳-۲-۱. کمک به تحقق اهداف مسئولیت مدنی

جبران خسارت و بازدارندگی از جمله اهداف مهم مسئولیت مدنی محسوب می‌شوند.^۱ همان‌طور که ملاحظه گردید، به‌طور کلی بار جبران خسارت را خسارات ترمیمی به دوش می‌کشند. با وجود این، در وضعیت‌هایی که شیوه‌های ارزیابی زیان در خسارات ترمیمی ناکارآمد هستند، ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند جبران‌کننده خلأ این نوع از خسارات باشد. همین موضوع، در واقع نوعی یاری رساندن در جهت تحقق هدف جبران خسارت در مسئولیت مدنی قراردادی است. بر فرض، اگر ردّ منافع ناشی از نقض حق به رسمیت شناخته نشود، دادگاه با چه معیاری می‌خواهد مبلغ قابل پرداخت به زیان‌دیده را تعیین کند؟ آیا تعیین هر مبلغی، در صورت عدم وجود ردّ منافع ناشی از نقض حق، بدون ضابطه تلقی نخواهد شد؟ از این رو، این ضمانت اجرای جدید می‌تواند گنیمت لنگ خسارات ترمیمی را برطرف کند.

ردّ منافع ناشی از نقض حق در ایجاد بازدارندگی نیز بسیار مؤثر است. حسابگری در ذات انسان‌هاست. اگر اشخاص بدانند که منفعت ناشی از نقض حق از مبلغ قابل پرداخت به صاحب حق بیشتر است، در ارتکاب فعل ناقضانه تردید نمی‌کنند؛ چون، حتی اگر نقض حق به وسیله صاحب حق کشف شود و خسارت از او مطالبه گردد، باز هم میزان منفعتی که از این راه تحصیل شده بیشتر است و وی لزومی به ردّ آن به خواهان دعوای مسئولیت مدنی ندارد. بر این اساس، ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند نقش بازدارنده خود را ایفا کند.^۲ بدین صورت که اگر ناقض بداند که پس از نقض حق، ملزم است علاوه بر جبران

۱ بادینی، حسن، «هدف مسئولیت مدنی»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، دوره ۶۶ (۱۳۸۳)، صص.

2 Barnett, K., "Deterrence and Disgorging Profits for Breach of Contract", *Restitution Law Review*, 17, 2009, p. 80.

خسارات صاحب حق، منافع تحصیل شده را به وی بازگرداند، انگیزه ارتکاب فعل ناقضانه از او گرفته می‌شود؛ زیرا، از پیش می‌داند که از این اقدام طرفی نمی‌بندد. بر این بنیاد، رد منافع ناشی از نقض حق در کنار سایر ضمانت‌اجراهای تثبیت شده در نظام مسئولیت مدنی قراردادی، می‌تواند بازدارندگی این نظام را بیش از پیش تقویت نکند.

۲-۲-۳. کمک به پیشگیری از تعارض منافع

اشخاص همواره در معرض ایجاد تعارض منافع هستند. درحقیقت، همه اشخاص به نوعی دارای منفعی هستند که ممکن است با منافع اشخاص دیگر در تعارض قرار گیرد. به عنوان مثال، مدیران شرکت‌های تجاری از ایجاد موقعیت‌هایی که با منافع شرکت متبوع خویش در تعارض است، منع شده‌اند (مواد ۱۲۹ به بعد لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۱۳۴۷).^۱ ضمانت اجرای عدم رعایت الزامات مربوط به تعارض منافع متنوع و متعدد است. در حقوق کامن‌لا، یکی از ضمانت‌اجراهای مرسوم برای جلوگیری از این امر، رد منافع ناشی از نقض حق است. افرادی که از موقعیت خود سوءاستفاده می‌کنند و با امید به کسب منفعت شخصی و عدم کشف موضوع (یا در صورت کشف آن، با این تصور که صرفاً قرار است خسارت ترمیمی پردازند)، قواعد مربوط به تعارض منافع را رعایت نمی‌کنند، باید منافع حاصل از اقدام خود را به صاحب حق - یعنی، کسی که منافعی به خطر افتاده - بازگردانند.^۲ با این اوصاف، الزام به رد منافع ناشی از نقض حق می‌تواند به عنوان یک ضمانت اجرای مؤثر و کارا در بسیاری از موقعیت‌های موجد تعارض منافع (مانند تعهدات امانی) به نحو احسن و مطلوب ایفای نقش کرده و انگیزه تحصیل منفعت را از ناقضان حق سلب کند.

۳-۲-۳. مکمل خسارات ترمیمی (عدم کفایت تمسک به خسارات ترمیمی)

بیان شد که خسارات ترمیمی در همه موقعیت‌ها کارآمد و موثر نیستند. موارد عدم کارایی خسارات ترمیمی به شرح ذیل هستند:

1 De La Rosa, G, & Shopovski, J., "Directors' conflicts of interest: different European legal perspectives", *Beijing Law Review*, 4 (4), 2013, p. 175.

2 Devonshire, P., *Account of Profits*, (Thomson Reuters, 2013), pp. 22-23.

۱. **عدم امکان یا دشواری محاسبه میزان زیان:** محاسبه میزان زیان همواره امری ساده نیست. گاه نوع زیان وارده به زیان دیده به شکلی است که تقویم میزان زیان به پول و به طور کلی، کشف معادل مالی آن بسیار دشوار و احتمالاً غیرممکن است. به عبارت بهتر، محاسبه میزان زیان در برخی از انواع زیان‌های تحمیلی از طریق فرمول ریاضی و اعداد، ناممکن است. نمونه بارز این دسته از خسارات، خسارات معنوی هستند. خسارات معنوی به دلیل ماهیت ویژه خود شفافیت لازم برای تقویم پولی ندارند. به عنوان مثال، اگر «الف» به علت نقض تعهد قراردادی خود باعث ایجاد صدمه معنوی در «ب» شود و از این طریق، ۱۰۰ واحد منفعت کسب کند، دادگاه چگونه می‌تواند میزان زیان معنوی وارده را محاسبه کند و حکم به پرداخت آن دهد؟ حال، هنگامی که تمسک دادگاه به قواعد حاکم بر خسارات ترمیمی در این گونه مصادیق مفید فایده نیست، ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند به عنوان یک معیار معین و کمکی وارد عمل شود و دادگاه را از تردید برهاند.^۱ با این اوصاف، ناقض حق نمی‌تواند از عدم امکان محاسبه یا دشواری در محاسبه میزان خسارت معنوی سوءاستفاده کند و به امید اینکه منافع ناشی از نقض حق بیش از زیان قابل مطالبه است، اقدام به نقض حق کند.^۲ از این رو، یکی از کارکردهای مهم ردّ منافع ناشی از نقض حق، محروم کردن ناقض از کسب منفعت در مواردی است که محاسبه میزان زیان امکان‌پذیر نیست یا بسیار دشوار است.^۳

۲. **عدم ورود زیان:** در کامن‌لای انگلیسی-آمریکایی معتقدند که گاهی ممکن است نقض حق رخ دهد اما زیانی وارد نشود. به عنوان نمونه، اگر «الف» تعهد قراردادی مربوط به محرمانگی اطلاعات را نقض کرده و از این طریق منفعتی کسب کند، ممکن است، هیچ‌گونه خسارتی به صاحب حق تحمیل نشود. این موضوع به ویژه در مواردی، قابل تصور است که اطلاعات افشاشده فاقد ارزش اقتصادی باشد و البته، بر فرض اینکه به دلیل افشای

۱ برای مطالعه نمونه اعمال ردّ منافع ناشی از نقض حق در نقض حق بر شهرت، ر.ک.: نظری، علی و میرشکاری، عباس، «ارزش شهرت: گفتاری در روش‌های جبران خسارت ناشی از بهره‌برداری تجاری از شهرت دیگری»، پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۱، شماره ۴۹ (۱۴۰۱)، صص. ۱۸۴-۱۸۶.

2 DeLong, *op. cit.*, p. 751.

3 Stafford, T., "Gains based remedies: the misguided search for doctrine", *IALS Student Law Review*, 4 (1), 2016, p. 11.

اطلاعات خسارت معنوی نیز وارد نشده باشد. یا در فرض دیگری، شخص «الف» تعهد می‌دهد که در حوزه استان اصفهان با شرکت «ب» برای مدت یک سال رقابت نکند. پس از گذشت ۴ ماه از تاریخ انعقاد قرارداد، متعهد به فعالیت در استان اصفهان اقدام می‌کند؛ اما از رهگذر این فعالیت، هیچ‌زیانی به متعهدله وارد نمی‌شود. در وضعیت کنونی، طبیعتاً نقض حق رخ داده اما زیانی به صاحب حق وارد نشده است. همچنین، در مثال معروف دیگری، «الف» متعهد به احداث یک ساختمان برای «ب» با مشخصات معینی می‌شود (مثلاً لوله مدل «ج» در ساختمان به کار برود). پس از احداث کامل ساختمان مشخص می‌گردد که لوله‌های به کاررفته در ساختمان، همان لوله‌های معهود نیست. به علاوه، مشخص می‌شود که علی‌رغم عدم نصب لوله‌های مورد نظر، هیچ‌زیانی به مالک ساختمان (کارفرما) وارد نشده است؛ چراکه، کیفیت ساخت لوله‌های به کاررفته دقیقاً همانند لوله‌های مندرج در قرارداد است و به‌طور کلی، احراز می‌شود صرفاً نام تجاری لوله‌های استفاده‌شده، متفاوت است. باین‌حال، پیمانکار لوله‌های فعلی را ۱۰۰ واحد ارزان‌تر خریداری کرده است. در این وضعیت، آیا نظام مسئولیت مدنی قراردادی می‌تواند این نقض حق را نادیده بگیرد و اجازه کسب منفعت به ناقض بدهد؟ پاسخ مثبت به این سؤال با هیچ منطقی قابل توجیه نخواهد بود. بر این بنیاد، ردّ منافع ناشی از نقض حق می‌تواند به‌عنوان یک ضمانت اجرای مؤثر وارد عمل شود و از نقض حق جلوگیری کند.^۱

۳. عدم جبران زیان از طریق اعطای خسارات ترمیمی: در بیشتر موارد، میزان خسارت زیان‌دیده توسط دادگاه قابل محاسبه است؛ باین‌حال، این احتمال وجود دارد که علی‌رغم سهولت محاسبه زیان، خسارت ترمیمی نتواند به‌طور کامل جبران‌کننده زیان‌های وارده باشد.^۲ مثلاً، «الف» متعهد به فروش یک کالای خاص (یا قیمی) به «ب» می‌شود؛ اما قبل از انتقال این کالا به «ب»، به علت پیشنهاد بالاتر از سوی «ج» که خریدار با حسن نیت است، «الف» آن کالا را به «ج» منتقل می‌کند. با توجه به خاص بودن آن کالا، ضمانت اجرای موردنظر در کاملاً الزام به اجرای عین تعهد است. باین‌حال، در صورتی که کالای

1 Phang, A., & Lee, P. W., "Rationalising Restitutionary Damages in Contract Law: An Elusive or Illusory Ques", *Journal of Contract Law*, 17 (3), 2001, p. 260.

2 Barnett, (2012). *op. cit.*, p. 68.

خاص به خریدار با حسن نیت منتقل شده باشد، امکان الزام به ایفای عین تعهد وجود ندارد. در وهله بعد، کامن لا به سراغ پرداخت خسارت انتظار می‌رود. در خسارت انتظار، متعهد باید به میزانی خسارت پرداخت کند که متعهدله بتواند با مراجعه به بازار، کالایی مشابه را تهیه کند. در فرض مسئله، اساساً امکان تهیه موضوع قرارداد از بازار وجود ندارد؛ زیرا، کالا خاص است. پس، در این مصداق با وضعیتی مواجه هستیم که امکان الزام به اجرای عین تعهد وجود ندارد. پرداخت خسارت انتظار نیز نمی‌تواند جبران‌کننده زیان صاحب حق باشد. اکنون، آیا ردّ منافع ناشی از نقض حق نمی‌تواند متعهد را از نقض قرارداد پشیمان کند تا متعهدله به این وضعیت دچار نشود؟ درحقیقت، ردّ منافع ناشی از نقض حق، هرچند نمی‌تواند جایگزین کالای تحویل نشده شود، اما می‌تواند به‌عنوان مکمل خسارات ترمیمی منافع زیان‌دیده یا متعهدله را تأمین کند. این موضوع، در مبیع‌هایی که به‌صورت عین معین فروخته می‌شود نیز، صادق است.

همان‌طور که ملاحظه شد، افزون بر ردّ منافع ناشی از نقض حق، ضمانت اجرای غیرترمیمی دیگری مانند خسارت تنبیهی، اسمی و غیره در حقوق کامن لا وجود دارند که در کنار سایر خسارات ترمیمی به حیات خویش ادامه می‌دهند و خلأ خسارات ترمیمی را پر می‌کنند.^۱ از این منظر، ردّ منافع ناشی از نقض حق نیز باید مورد تحلیل و ارزیابی قرار گیرد.

۴-۲-۳. ترغیب اشخاص برای احترام بیشتر به حقوق یکدیگر

مزیت مهم دیگری که در جهت پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق ذکر شده، ترغیب اشخاص برای احترام بیشتر به حقوق یکدیگر است. به عبارت دقیق‌تر، کسانی که بالقوه قصد نقض حقی را دارند، پیش از اقدام برای نقض حق صاحبان حقوق به مذاکره با آنان روی می‌آورند.^۲ این مذاکرات برای تحصیل اذن باعث می‌شود که طرفین قبل از ایجاد دعوی مسئولیت مدنی به‌صورت مسالمت‌آمیز شرایط یکدیگر را مورد سنجش قرار دهند. بدیهی است، اگر این مذاکرات به نتیجه برسد و طرفین به توافق برسند، منفعت حاصل از

1 See: Doyle & Wright, *op. cit.*, pp. 14-16.

2 Seaman, Cotter, Love, Siebrasse & Suzuki, *op. cit.*, p. 80.

قرارداد در نهایت نصیب متعاقدين خواهد شد. در همین راستا، هزینه‌های طرح دعوا به ایشان تحمیل نمی‌شود. دادگستری نیز با سیل گسترده‌ای از پرونده‌های نقض حق مواجه نخواهد شد.

۵-۲-۳. تأمین منفعت اجرای قرارداد

اجرای قرارداد تعهدی است که باید از سوی متعهد قراردادی ایفا شود. اشخاص برای تعیین خط مشی آینده و پیش‌بینی‌پذیری امور مربوط به خود به سراغ انعقاد قرارداد می‌روند. هر شخصی می‌داند که بدون قرارداد احتمال دارد که روابط فی‌مابین با اشخاص دیگر آن‌گونه که انتظار می‌رود در مسیر مشخص شده قرار نگیرد. به عنوان مثال، «الف» (کارخانه‌دار) اقدام به خرید تجهیزات به منظور اورهال (تعمیرات اساسی) کارخانه‌اش می‌کند. در این وضعیت، تحویل تجهیزات، به خودی خود، برای «الف» دارای اهمیت است؛ زیرا، باعث می‌شود که برنامه اقتصادی کارخانه را مطابق با زمان راه‌اندازی مجدد و تعمیرات اساسی تنظیم کند.

بنابراین، تمایل به انعقاد قرارداد از منظر سازمان‌دهی به برنامه‌های انسان، طبیعی به نظر می‌رسد. با این اوصاف، اجرای قرارداد برای متعهدله بسیار حائز اهمیت است؛ چراکه با توجه به اطمینان حاصل از اجرای قرارداد به وسیله متعهد، متعهدله امور خود را سامان می‌دهد و برنامه‌های آتی خود را معین می‌کند. این‌گونه نیست که متعهدله نسبت به اجرا یا عدم اجرای قرارداد بی‌تفاوت باشد، بلکه برعکس، پس از انعقاد قرارداد انتظار مشروع اجرای قرارداد در متعهد ایجاد می‌شود. او منتظر است که در موعد و زمان مشخص تعهدات قراردادی به نحو شایسته و آن‌گونه که در عقد درج شده، ایفا شوند.

با این اوصاف، منفعت اجرای قرارداد نوعی حق برای متعهدله قراردادی است. متعهدله‌ی که نمی‌تواند مال موضوع قرارداد را از متعهد اخذ کند، می‌تواند خسارات ناشی از این اقدام را از او مطالبه کند. پس، خسارات اصولاً برای صیانت از منفعت اجرای قرارداد به متعهدله اعطا می‌شوند. بر این اساس، هر اندازه که نوع ضمانت اجرای قابل اعمال بتواند از حقوق قراردادی متعهدله نگهبانی کند، ضمانت اجرای مربوطه در نظام مسئولیت مدنی قراردادی مطلوب‌تر جلوه می‌نماید. همان‌طور که سابقاً ذکر شد، خسارات ترمیمی قاعداً

برای تأمین منافع متعهدله مناسب به نظر می‌رسند؛ با این حال، این موضوع نباید موجب غفلت نظام حقوقی از سایر ضمانت‌اجراهایی شود که در موارد فقدان خسارات ترمیمی، می‌توانند نقش مؤثری در جبران آن‌ها ایفا کنند.

ردّ منافع ناشی از نقض حق در زمرهٔ این ضمانت‌اجراهای مفید قرار می‌گیرد. در این نهاد تلاش می‌شود که متعهد به بهانهٔ کسب منفعت بیشتر از اجرای قرارداد سرباز نزند، انگیزهٔ نقض قرارداد کاهش یابد و متعهد تا حدّ امکان مفاد قرارداد را به‌طور کامل اجرا کند. به همین خاطر، تأمین منفعت اجرای قرارداد به‌عنوان اصلی‌ترین مبنای پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی دانسته شده است.^۱

نتیجه

ردّ منافع ناشی از نقض حق در شمار شیوه‌های غیرترمیمی و نفع‌بنیاد پرداخت خسارت قرار می‌گیرد. با توجه به سابقهٔ طولانی و تکیهٔ نظام مسئولیت مدنی به خسارات ترمیمی، ورود و تثبیت ضمانت‌اجرای پیش‌گفته طبیعتاً با چالش‌های متعددی مواجه خواهد شد. در این نوع از خسارت به‌جای توجه به میزان زیان وارده به صاحب حق، به میزان منافع کسب‌شده به‌وسیلهٔ او عنایت می‌شود. به‌واقع، پذیرش این نهاد باعث می‌شود که نگاه نظام پرداخت خسارات در مسئولیت مدنی، چه قهری و چه قراردادی، از تمرکز صرف بر زیان‌دیده برداشته و در نتیجه، به وضعیت ناقض نیز پرداخته شود. اگر در خسارات ترمیمی، هدف اصلی کاهش حداکثری تفاوت میان وضعیت قبل و بعد (از وقوع حادثهٔ زیان‌بار) زیان‌دیده باشد؛ در خسارات ناشی از ردّ منافع حاصل از نقض حق، هدف ایجاد همین بی‌تفاوتی در وضعیت ناقض است. طبعاً، این نگرش به خسارت نیازمند توجه است. درحقیقت، چرا باید نظام حقوقی از شیوهٔ سنتی پرداخت خسارت دست بکشد و با به رسمیت شناختن این ضمانت‌اجرای جدید به ابهامات موجود در نظام پرداخت خسارات دامن بزند؟ چالش‌هایی نظیر تزلزل در قراردادهای تجاری، اصل جبران کامل خسارت، تعهد به مقابله با خسارت، کفایت خسارات ترمیمی، بی‌توجهی به مهارت و تلاش ناقض

¹ Comment 1 of the Section 2-609 of Uniform Commercial Code (UCC) 1950.

حق، تمایل به عدم پذیرش و به رسمیت شناختن نهاد مزبور را تقویت می‌کند. با وجود این، به نظر می‌رسد که اولاً، تمامی چالش‌های ذکر شده از نظر مبنایی در حدی ضعیف هستند که نمی‌توانند پذیرش ردّ منافع ناشی از نقض حق را با دشواری جدی روبه‌رو کنند؛ ثانیاً، ردّ منافع ناشی از نقض حق از فواید غیر قابل انکاری (مانند کمک به تحقق اهداف مسئولیت مدنی و غیره) برخوردار است و ثالثاً، ردّ منافع به دنبال جایگزین شدن و قرار گرفتن در عرض سایر خسارات نیست، بلکه هدف اصلی آن است که این ضمانت اجرا خلأهای شیوه‌های مرسوم و سنتی پرداخت خسارات را پر کند. به عبارت دقیق‌تر، ردّ منافع در امتداد سایر ضمانت‌اجراهای موجود و در موارد ناکارآمدی آن‌ها به صورت معین ایفای نقش خواهد کرد. نتیجه آنکه، حداقل از منظر نظری هیچ مانع قابل توجهی برای ورود و به رسمیت شناختن ردّ منافع در نظام مسئولیت مدنی وجود ندارد.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Iraj Babaei

<https://orcid.org/0000-0003-3514-3012>

Shobeir Azadbakht

<https://orcid.org/0000-0001-6455-1109>

منابع

کتاب فارسی:

- انصاری، مهدی، تحلیل اقتصادی حقوق قراردادها، چاپ دوم، (تهران، جاودانه: ۱۳۹۳).
- انوری، حسن، فرهنگ فشرده سخن، جلد اول، چاپ ششم، (تهران: سخن، ۱۳۹۰).
- بابایی، ایرج، حقوق مسئولیت مدنی و الزامات خارج از قرارداد، چاپ اول، (تهران: میزان، ۱۳۹۴).
- داراب‌پور، مهرباب، قاعده مقابله با خسارت، چاپ اول، (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۷).
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، جلد سوم چاپ هفتم، (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۵).
- رحیمی، حبیب‌الله، استفاده بلاجهت: مطالعه تطبیقی، چاپ اول، (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۸۸).

مفهوم و جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی؛ ... | بابایی و آزادبخت | ۴۷

- کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها: اجرای قرارداد، جلد چهارم، چاپ دهم، (تهران: سهامی انتشار، ۱۳۹۵).
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، جلد اول، چاپ دهم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۵).
- وحدتی شبیری، سید حسن، مبانی مسئولیت مدنی قراردادی (مطالعه تطبیقی در حقوق و فقه)، چاپ دوم، (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۵).
- یزدانیان، علیرضا، قواعد عمومی مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، جلد اول، چاپ اول، (تهران: میزان، ۱۳۹۵).

مقالات فارسی:

- بادینی، حسن، «بررسی تطبیقی قابلیت جبران ضرر اقتصادی در مسئولیت مدنی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، دوره ۴۱، شماره ۱ (۱۳۹۰)، صص. ۵۹-۷۸.
- بادینی، حسن، «هدف مسئولیت مدنی»، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (دانشگاه تهران)، دوره ۶۶ (۱۳۸۳)، صص. ۵۵-۱۱۳.
- حسینی، سیده ام البنین و عیسائی تفرشی، محمد، «بازتعریف مفهوم استرداد دارایی‌های نامشروع در نظام حقوقی انگلیس و ایران»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۲، شماره ۴ (۱۳۹۷)، صص. ۲۹-۶۳.
- خورسندیان، محمدعلی و سخنور، مهدی، «قابلیت مطالبه منافع ناشی از طمع‌ورزی در قرارداد: مطالعه‌ای در حقوق امریکا و ایران»، مطالعات حقوقی، دوره ۱۳، شماره ۳ (۱۴۰۰)، صص. ۳۳-۶۳.
- رضایی، روح‌الله، «سلب منافع؛ واکنشی به نقض عامدانه قرارداد (مطالعه تطبیقی در نظام کامن‌لا، رومی-ژرمنی، ایران و مبانی فقهی)»، دانش حقوق مدنی، دوره ۱۳، شماره ۲۵ (۱۴۰۳)، صص. ۱۵۵-۱۷۶.
- رمضانی ماهونکی، محمد صادق؛ انصاری، اعظم و قبولی درافشان، سید محمد مهدی، «استرداد منافع ناشی از نقض قرارداد در کامن‌لا، کنوانسیون وین ۱۹۸۰ و حقوق ایران»، حقوق تطبیقی، دوره ۱۰، شماره ۱۹ (۱۴۰۲)، صص. ۷۳-۹۸.
- شهبازی‌نیا، مرتضی؛ مقراضی اصل، الهام؛ شعاریان، ابراهیم و رحیمی خجسته، حسین، «استرداد سود حاصل از نقض قرارداد و تقابل آن با نظریه نقض کارآمد»، مطالعات حقوق خصوصی، دوره ۵۴، شماره ۳ (۱۴۰۳)، صص. ۲۸۳-۳۰۹.

- صادقی مقدم، محمد حسن و نوری یوشانلوئی، جعفر، «تحول مسؤولیت مدنی در حقوق ایران و فرانسه با تأکید بر شناسائی خسارات غیر ترمیمی»، فصلنامه حقوق (مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی)، دوره ۴۱، شماره ۴ (۱۳۹۰)، صص. ۱۶۱-۱۸۴.
- عابدیان کلخوران، میرحسین و عبدی، مونا، «تحلیل حقوقی-اقتصادی قابلیت پذیرش خسارات مبتنی بر نفع عایدی ناقض قرارداد»، تحقیقات حقوقی، دوره ۲۳، شماره ۸۹ (۱۳۹۹)، صص. ۳۹۹-۴۱۹.
- میرشکاری، عباس؛ حسینی، فاطمه سادات و صمدی، افروز، «مطالعه تطبیقی روش ارزیابی عدم النفع با تأکید بر رویه قضایی ایران»، حقوقی دادگستری، دوره ۸۷، شماره ۱۲۴ (۱۴۰۲)، صص. ۱-۴۰.
- نظری، علی و میرشکاری، عباس، «ارزش شهرت: گفتاری در روش‌های جبران خسارت ناشی از بهره‌برداری تجاری از شهرت دیگری»، پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۱، شماره ۴۹ (۱۴۰۱)، صص. ۱۷۱-۱۹۹.
- نعمت‌اللهی، اسماعیل و سیدعلی روته، مریم سادات، «بررسی خسارت اعاده منفعت در حقوق مسؤولیت مدنی در حقوق کامن‌لا و ایران»، حقوق خصوصی، دوره ۱۷، شماره ۳۶ (۱۳۹۹)، صص. ۳۱-۵۵.
- نعمت‌اللهی، اسماعیل، «اصل جبرانی بودن خسارت و کارکردهای آن در کامن‌لا و حقوق ایران»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۳، شماره ۴ (۱۳۹۸)، صص. ۷۸۳-۸۰۳.
- نعمت‌اللهی، اسماعیل، «منافع سه‌گانه در خسارت‌های قراردادی»، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۲، شماره ۳ (۱۳۹۷)، صص. ۱۶۳-۱۸۹.

References

English

- Anderson, L., "Negotiating Or Gain Based Remedies in Contract Account of Profits, Wortham Park and its Progeny", *Manchester Review of Law, Crime and Ethics*, 5, 2016, pp. 185-204.

Anderson, R. R., "The Compensatory Disgorgement Alternative to Restatement Third's New Remedy for Breach of Contract", *SMUL Rev.*, 68, 2015, pp. 953-1020.

Ball, E., *Enrichment at the Claimant's Expense: Attribution Rules in Unjust Enrichment*. (Hart Publishing, 2016).

Barnett, K., "Deterrence and Disgorging Profits for Breach of Contract", *Restitution Law Review*, 17, 2009, 79-97.

Barnett, K., *Accounting for profit for breach of contract: Theory and practice*, (Bloomsbury Publishing, 2012).

Bauman, J. A., York, K. & Bauman J. H., *Gilbert Law Summaries; Remedies*, (Gilbert, 2006).

Blanchard, S., "Nominal damages as vindication", *George Mason Law Review*, 30 (1), 2022, pp. 227-277.

Burrow, A., *Principles of the English Law of Obligations*, (Oxford University Press, 2015).

Caggiano, I., "Disgorgement, compensation and restitution: comparative approach", *Global Jurist*, 16 (2), 2016, pp. 243-266.

Campbell, D & Wylie, Ph., "Ain't no telling (which circumstances are exceptional)", *Cambridge Law Journal*, 62, 2003, pp. 605-630.

Cane, P., *Key Ideas in Law: Tort Law*, (Hart Publishing, 2017).

Chen-Wishart, M., "Restitutionary Damages for Breach of Contract", *The Law Quarterly Review*, 114, 1998, pp. 363-365.

Chetwin, M. C., & Round, D. K., "Breach of Contract and the New Remedy of Account of Profits", *Abacus*, 38 (3), 2002, pp. 406-424.

- Clapton, M. S., “Gain-based remedies for knowing assistance: Ensuring assistants do not profit from their wrongs”, *Alberta Law Review*, 2008, pp. 989-1016.
- Cornel, N., “What Do We Remedy?”, In: Miller, P. B. & Oberdiek, J., *Civil Wrongs and Justice in Private Law*, (Oxford University Press, 2020).
- Dagan, H. (2000), “Restitutionary damages for breach of contract: an exercise in private law theory”, *Theoretical Inquiries in Law*, 1 (1), 2000, pp. 115-154.
- De La Rosa, G. & Shopovski, J., “Directors' conflicts of interest: different European legal perspectives”, *Beijing Law Review*, 4 (4), 2013, pp. 174-179.
- Deakin, S. F., Adams, Z., & Markesinis, B., *Markesinis and Deakin's tort law*, (Oxford University Press, 2019).
- Devonshire, P., *Account of Profits*, (Thomson Reuters, 2013).
- Dobbs, D. B., Heyden, P. T. & Bublick, E. M., *Torts and Compensation: Personal Accountability and Social Responsibility for Injury*, 8th Edition, (West Academic Publishing, 2017).
- Edelman, J. & Bant, E., *Unjust Enrichment*, (Bloomsbury, 2016).
- Edelman, J., “The Measure of Restitution and the Future of Restitutionary Damages”, *Restitution Law Review*, 18, 2010, pp. 1-13.
- Edelman, J., *Gain-Based Damages: Contract, Tort, Equity and Intellectual Property*, (Hart Publishing, 2002).
- Eisenberg, M. A., “Actual and virtual specific performance, the theory of efficient breach, and the indifference principle in contract law”, *California Law Review*, 93 (4), 2005, pp. 975-1050.

Eisenberg, M. A., "The disgorgement interest in contract law", *Michigan Law Review*, 105 (3), 2006, pp. 559-602.

Farnsworth, W., *Restitution: Civil Liability for Unjust Enrichment*, (The University of Chicago Press, 2014).

Fox, D., "Restitutionary Damages to Deter Breach of Contract", *The Cambridge Law Journal*, 60 (1), pp. 33-35.

Frey, M. A., Bitting, T. H. & Frey, Ph. H., *An Introduction to the Law of Contracts*, 3th Edition, (West Legal Studies, 2000).

Friedman, D., "The efficient breach fallacy", *Journal of Legal Studies*, 18 (1), 1989, pp. 1-24.

Garner, B. A., *Black's law dictionary*. (Thomson West, 2004).

Giglio, F., "Pseudo-restitutionary damages: some thoughts on the dual theory of restitution for wrongs", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 22 (1), 2009, pp. 49-78.

Giglio, F., *The Foundations of Restitution for Wrongs*, (Hart Publishing, 2007).

Goodhart, W., "Restitutionary Damages for Breach of Contract", *Restitution Law Review*, 3, 1995, pp. 3-14.

Grantham, R. R., & Rickett, C. C., "Disgorgement for unjust enrichment", *Cambridge Law Journal*, 62, 2003, pp. 159-180.

Halaby, A. F., & Kelly, P. W., "Disgorgement of profits as california breach of contract remedy: intellectual property and other guideposts", *UC Davis Business Law Journal*, 19 (2), 2019, pp. 151-170.

- Hayward, K. A., "Disgorgement of defendant's gains from opportunistic breach of contract: its fit in rhode island", *Roger Williams University Law Review*, 22 (3), 2017, pp. 614-639.
- Holdworth, W. S., *A History of English Law*. Vol. 3, 3th Edition. (Methuen, 1923).
- Jaffey, P., "Contract, Unjust Enrichment and Restitution: The Significance of Classification", In: Giliker, P. (ed), *Re-examining Contract and Unjust Enrichment Anglo-Canadian Perspectives*, (Martinus Nijhoff, 2007).
- Jaffey, P., "Disgorgement for breach of contract", *Restitution Law Review*, 8 (4), 2000, pp. 578-587.
- Jaffey, P., "Efficiency, disgorgement and reliance in contract: comment on campbell and harris", *Legal Studies*, 22 (4), 2002, pp. 570-577.
- Jaffey, P., *The Nature and Scope of Restitution: Vitiating Transfers, Imputed Contracts and Disgorgement*, (Hart Publishing, 2000).
- Lodder, A. V. M., *Enrichment in the Law of Unjust Enrichment and Restitution*, (Hart Publishing, 2012).
- Lodder, A. V. M., *Enrichment in the Law of Unjust Enrichment and Restitution*, (Hart Publishing, 2012).
- McBride, N. J., "Duties of care - do they really exist?", *Oxford Journal of Legal Studies*, 24 (3), 2004, pp. 417-441.
- McCamus, J. D., "Disgorgement for breach of contract: comparative perspective", *Loyola of Los Angeles Law Review*, 36 (2), 2003, pp. 943-974.
- McDermott, J., & Skinnon, J., "Restitution for Breach of Contract", *Deakin L. Rev.*, 6, 2001, pp. 112-119.

McInnes, M., "At the plaintiff's expense: quantifying restitutionary relief", *Cambridge Law Journal*, 57 (3), 1998, pp. 472-480.

McInnes, M., "Gain, Loss and the User Principle", *Restitution Law Review*, 14, 2006, pp. 76-92.

McInnes, M., "Unjust Factors, Juristic Reasons and Contracts in Anglo-Canadian Law", In: Giliker, P. (ed), *Re-examining Contract and Unjust Enrichment Anglo-Canadian Perspectives*, (Martinus Nijhoff, 2007).

McInnes, M., "Restitutionary Damages for Breach of Contract: Bank of America Canada v. Mutual Trust Co", *Can. Bus. LJ*, 37, 2002, pp. 125-133.

McInnes, M., "Restitutionary Damages for Breach of Contract: Bank of America Canada v. Mutual Trust Co.". *Can. Bus. LJ*, 37, 2002, pp. 125-133.

McKendrick, E., "Taxonomy: does it matter?", In: Johnston, D. & Zimmermann, R. (eds), *Unjustified Enrichment: Key Issues in Comparative Perspective*. (Cambridge University Press, 2004).

Ogus, A. I., "Damages for Pre-Contract Expenditure". *The Modern Law Review*, 35 (4), 1972, pp. 423-426.

Ong, D., "Non-financial loss resulting from tort and breach of contract: the availability of monetary remedy that is non-compensatory, non-restitutionary, non-punitive, and not a mere solatium", *The University of Queensland Law Journal*, 22 (1), 2002, pp. 20-53.

Pearce, D., & Halson, R., "Damages for breach of contract: compensation, restitution and vindication", *Oxford Journal of Legal Studies*, 28 (1), 2008, pp. 73-98.

Peel, E., (2015). *The Law of Contract*, (Thomson Reuters, 2015).

- Phang, A., & Lee, P. W., “Rationalising Restitutionary Damages in Contract Law: An Elusive or Illusory Ques”, *Journal of Contract Law*, 17 (3), 2001, pp. 240-273.
- Pool, J., *Casebook on Contract Law*. 13th Edition. (Oxford University Press, 2016).
- Rickett, J., “Disgorgement for breach of contract: my loss, your gain”, *Auckland University Law Review*, 9 (2), 2001, pp. 375-403.
- Roach, G. P., “Texas Remedies in Equity for Breach of Fiduciary Duty: Disgorgement, Forfeiture, and Fracturing”, *Mary's LJ*, 45, 2013, pp. 367-490.
- Roberts, C. L., “Disgorging Emoluments”, *Marq. L. Rev.*, 103, 2019, pp. 1-42.
- Roberts, C. L., “Restitutionary disgorgement for opportunistic breach of contract and mitigation of damages”, *Loyola of Los Angeles Law Review*, 42 (1), 2008, pp. 131-176.
- Roberts, C. L., “Supreme Disgorgement”. *Fla. L. Rev.*, 68, 2016, pp. 1413-1440.
- Rotherham, C., “Deterrence as justification for awarding accounts of profits”, *Oxford Journal of Legal Studies*, 32 (3), 2012, pp. 537-562.
- Samuelson, P. & Gergen, M., “The disgorgement remedy of design patent law”, *California Law Review*, 108 (1), 2020, pp. 183-232.
- Sangiuliano, A., “Corrective Justice Account of Disgorgement for Breach of Contract by Analogy to Fiduciary Remedies”, *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 29 (1), 2016, pp. 149-190.

Scharge, E. J. H., "Liability to disgorge profits upon breach of contract or a delict", *Obiter*, 34 (1), 2013, pp. 17-28.

Seaman, C. B., Cotter, T. F., Love, B. J., Siebrasse, N., & Suzuki, M., "Lost Profits and Disgorgement", In: *Patent Remedies and Complex Products: Toward a Global Consensus*, (Cambridge University Press, 2019).

Seddon, N. C. & Bigwood, R. A., *Cheshire and Fifoot Law of Contract*, 11th Edition, (Lexis Nexis Butterworths, 2017).

Siems, M., "Disgorgement of profits for breach of contract: A comparative analysis", *Edinburgh Law Review*, 7 (1), 2003, pp. 27-59.

Skilling, K. C. (2015), "Coverage for ill-gotten gains: discussing the (un)insurability of restitution and disgorgement", *Washington and Lee Law Review*, 72 (2), 2015, pp. 1077-1135.

Smith, L. D., "Disgorgement of the profits of breach of contract: property, contract and efficient breach", *Canadian Business Law Journal*, 24 (1), 1994, pp. 121-140.

Stafford, T., "Gains based remedies: the misguided search for doctrine", *IALS Student Law Review*, 4 (1), 2016, pp. 3-12.

The Law Commission, "Aggravated, Exemplary and Restitutionary Damages", *Consultation Paper*, 1997.

Thel, S., & Siegelman, P., "You do have to keep your promises: disgorgement theory of contract remedies", *William and Mary Law Review*, 52 (4), 2011, pp. 1181-1246.

Watterson, S. "Alternative and Cumulative Remedies: What Is the Difference". *RLR*, 11, 2003, pp. 7-25.

Weinrib, E. J., "Punishment and disgorgement as contract remedies", *Chi.-Kent L. Rev.*, 78, 2003, pp. 55-104.

Translated References into English

Abedian, M. H. & Abdi, M. (2020). "Legal-Economic Analysis of the Acceptability of Gain-based Damages". *Legal Research Quarterly*, 23 (89), (2020). [In Persian]

Ansari, M., *Economic analysis of contract law*, (Tehran: Javdaneh, 2014). [In Persian]

Anvari, H. *Compact Dictionary of Sokhan*, Vol. 1, (Tehran: Sokhan, 2011). [In Persian]

Babaei, I., *Tort Law*, (Tehran: Mizan, 2015). [In Persian]

Badini, H., "Comparative Study of Reparability of Economic Loss in Tort Law", *Law Quarterly*, 41 (1), (2011). [In Persian]

Badini, H., "The Purpose of Tort Law", *Law & Political science*, 66, (2004). [In Persian]

Darabpour, M., *Mitigation of Damage*, (Tehran: Ganj Danesh, 1998). [In Persian]

Hosseini, O. & Issaei Tafreshi M., "Redefining restitution of illegitimate assets in English & Iranian Law", *CLR*, 22 (4), (2018). [In Persian]

Jafari Langroudi, M. J., *legal terminology*, (Tehran: Ganj Danesh, 2016). [In Persian]

Katouzian, N., *General rules of contracts: Performance of Contract*, Vol. 4, (Tehran: Sahami Enteshar, 2016). [In Persian]

Mirshekari, A.; Hosseini, F. S. & Samadi, A. "The Comparative Study Of Expected Benefit With Focus On Iranian Judicial Procedure". *The Judiciarys Law Journal*, 87 (124), (2023). [In Persian]

Moein, M., *Persian Dictionary*, Vol. 1, (Tehran: Amir Kabir, 1996). [In Persian]

Nazari, A. and Mirshekari, A. "The Value of Fame: A Survey on the Methods of Compensation for Commercial Exploitation of the Reputation of Other". *Journal of Legal Research*, 21 (49), (2022). [In Persian]

Nematollahi E., "Principle of Compensatory Character of Damages and Its Functions in Common Law and Iranian Law", *CLR*, 23 (4), (2019). [In Persian]

Nematollahi E., "Threefold Interests in Contract Damages"., *CLR*, 22 (3), (2018). [In Persian]

Nematollahi, E. & Seyed Ali Routh, M. S., "A Study of Disgorgement of Profit in Civil Liability in Common Law and Iranian Law". *Private Law*, 17 (1), (2020). [In Persian]

Rahimi, H., *Unjust Enrichment: Comparative Study*, (Tehran: Sahami Enteshar, 2009).

Ramezani Mahoonaki, M. S. , Ansari, A. & Qabuli Dorafshan, S. M. M., "Restitution of Benefits for Breach of Contract in Common Law, Vienna Convention 1980 and Iranian Law", *Journal of Comparative Law*, 10 (1), (2023). [In Persian]

Rezaei, R., "Disgorgement Damages; a Response to Willful Breach of Contract (Comparative Study in Common Law, Civil Law, Iran and Basis of Feqh)", *Civil Law Knowledge*, 13 (25), (2024). [In Persian]

Sadeghi Moghadam, M. H. & Noury Yoshanloey, J., “Evolution of Civil Liability in French and Iranian Law with Emphasis on Recognition of Non Compensatory Damages”, *Law Quarterly*, 41 (4), (2021). [In Persian]

Shahbazinia, M. , Meghrazi asl, E. , Shoarian, E. & Rahimi Khojasteh, H., “Disgorgement of Profits for Breach of Contract in Contrast to Efficient Breach”, *Law Quarterly*, 54 (3), (2024). [In Persian]

Sokhanvar, M. & Khorsandian, M., “The ability to claim disgorgement in contract in United States law and its status in Iranian law”, *Journal of Legal Studies*, 13 (3), (2021). [In Persian]

Vahdati Shobeiri, S. H., *Fundamentals of Contractual Civil Liability (Comparative Study in Law and Jurisprudence)*, (Qom: Research Institute for Islamic Sciences and Culture, 2016). [In Persian]

Yazdaniyan, A. *General rules of civil liability with a comparative study in French law*, (Tehran: Mizan, 2016). [In Persian]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: بابایی، ایرج و آزادبخت، شبیر. (۱۴۰۴). مفهوم و جایگاه ردّ منافع ناشی از نقض حق در مسئولیت مدنی قراردادی؛ چالش‌ها و کاربردها. پژوهش حقوق خصوصی، (۵۲) ۱۴، ۵۸-۱.

doi: 10.22054/jplr.2025.87374.2948

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.